

A. SAJTI ENIKŐ

**SZÉKELY TELEPÍTÉS
ÉS NEMZETISÉGPOLITIKA
A BÁCSKÁBAN - 1941**

TARTALOMJEGYZÉK

Rövidítések jegyzéke

Bevezetés

A magyar kormányok telepítési tervei

A dobrovoljácok kitelepítése

A székely telepítés

Irodalom

Helységnevek jegyzéke

RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE

Csm. L. - Csongrád megyei Levéltár

HL - Hadtörténelmi Intézet Levéltára

HM - Honvédelmi Minisztérium

OL - Országos Levéltár

PIA - MSZMP KB Párttörténeti Intézetének Archívuma

VKF - Vezérkar főnöke

BEVEZETÉS

A XVIII. század második felének nagy erdélyi kivándorlási hullámát a történetírás a székely határőrség szervezéséhez és a hírhedt mádэфalvi veszedelemhez köti.¹ A székely határőrség nagy lendülettel megindított szervezésének nem várt következményei már 1762-ben megmutatkoztak. Például a Radna-völgyi román jobbágyok, mivel ígéretet kaptak a katonai hatóságoktól, hogy megszabadulnak Beszterce város földesurasága alól, tömegesen tódultak a toborzó zászlók alá. Hasonló jelenség játszódtott le a Mezőségben is, de legjobban Csíkszéken mérgesedett el a helyzet.² 1762 májusában már úgy hírlett, hogy „egyik székely a másikra támad, mindegyik male contentus; a nemesekre, kik kevesen vannak, irigykednek, fenyegetik őket, tiszteltől nem függnék”. Őszre a rend teljesen felborult, a nép mindenütt megtagadta az engedelmességet. Itt is, ott is megüzenték a földesuraknak: „... velük nincs semmi dolgunk, mert már katonavilág van.”³ Fokozta a nyugtalanságot, hogy a „vérontások, prédálások, pusztítások, minden rendnek felforgatása” Gyergyó, Udvarhely és Háromszék népére is kezdett áttérjedni.

A toborzásra Erdély lakói - társadalmi helyzetüktől függően - kétféleképpen reagáltak: a székely és román jobbágyok, valamint a szegény szabadok egyes rétegei jobbágykötelezettségeiktől, illetve a közszolgáltatásoktól a határőrségbe történő belépéssel igyekeztek menekülni. Az ún. non-conscriptusok - akiknek zömét a jómódú nemeseken kívül szabad és nem szabad szegények alkották - vagy nem tudtak, vagy nem akartak katonának állni. E rétegek terhei a toborzás miatt jelentősen növekedtek, ezért a kivándorlásban kerestek menekülést, amely elsősorban a közeli Moldvába irányult. Ennek a folyamatnak adott új lökést a mádэфalvi vérengzés. Úgy hírlett, Moldvában a vajda „nem kergeti az adóért őket”.⁴

Bukovinának Ausztria fennhatósága alá kerülésével (1774) megkezdődött a kivándoroltak Moldvából Bukovinába történő visszatelepítése. Valószínű, hogy a Suceava folyó mentén fekvő Fogadjisten és Istensegíts alapítását Splényi tábornok, a Bukovinát megszálló osztrák csapatok vezére kezdeményezte, s első lakói szász telepések voltak. 1784-ben indult meg az erőteljesebb telepítési akció, ekkor került sor - lengyel, német, ukrán, román telepések behozatala mellett - a moldvai székelyek letelepítésére is.⁵ A többi magyarországi telepítéshez hasonlóan - amely telepítések a török által elpusztított területek népességét voltak hivatva pótolni - itt is megtalálhatjuk a visszatelepülőknek nyújtott kedvezményeket: ingyen házhely és szántóföld, házépítésre, gazdasági felszerelésekre 5 évi adómentesség stb.⁶ Így alakultak ki a Suceava folyó mentén a mérnöki vonalzóval kialakított, tipikus telepes falvak: Fogadjisten, Istensegíts, Andrásfalva, Hadikfalva majd Józseffalva.⁷

¹ Szádeczky Kardoss Lajos 1927. 343-344.; Elekes Lajos 1941; Mikecs László é. n.; Domokos Pál Péter 1941.

² Lásd Mikecs László é. n. 122-123.

³ Berlász Jenő 1939. 15.

⁴ Lásd Berlász Jenő 1939. 16-20.

⁵ Lásd Kis-Várday Gyula 1933. 131-134.

⁶ Kis-Várday Gyula 1933. 133.

⁷ Andrásfalva és Hadikfalva Hadik András nevét őrzi, aki a XVIII. század nyolcvanas éveiben mint Bukovina főkörmányzója és Erdély kormányzója az újabb telepítési akciók irányítója volt. Józseffalva Mária Terézia fiától, József főhercegtől kapta nevét, aki az udvar megbízásából szervezte a telepítést. Az említettekén kívül Laudon-falva és Tomnatik rövid életű települések voltak. Strojesti községnek is voltak székely lakói, de ezek vagy beolvadtak, vagy visszamentek Józseffalvára.

Az ide telepítettek 1848 előtti sorsa „se jobb, se rosszabb nem volt, mint az osztrák birodalom többi jobbágynak sorsa. Azok, akik nagybirtokok közelében éltek, sokkal rosszabb helyzetben voltak, mint szegény, de önálló életet élő társaik.”⁸ Józseffalva telepeseinek egy része például a XIX. század első negyedében - ismét csak a földesúri terhek elől menekülve - visszaszökött Moldvába. Helyüket újabb telepések, ezúttal román jobbágyok foglalták el.

A jobbágyszabadság után a bukovinai magyarok körében kialakult egy viszonylag széles kisbirtokos réteg. A falvak szerény gazdasági fejlődését a közelben fekvő tartományi központ, Csernovic gazdasági életének fellendülése is segítette, elsősorban azért, hogy Rădăuți, Suceava és Moldva távolabbi városai mellett biztos piacot jelentett a falvak mezőgazdasági terményei számára. A kapitalizmus lassú térhódítása nyújtotta lehetőségeket azonban kezdettől fogva behatárolta a már eleve kicsinyre szabott parcellák további aprózódása; ezen a vidéken ugyanis a 8-10 gyermek „fel sem tűnt”.⁹ A föld szűke miatt is konzerválódó hagyományos földművelés hosszú évtizedekre tartósította a falvak hagyományos életmódját, szokásait. A felesleges munkaerő a szomszédos Moldvában vagy a távolabbi Besszarábiában vállalt munkát, többnyire bojár birtokokon. A nagybirtokok intézői, munkásszerzői a tél közepén jelentek meg a bukovinai székely falvakban, akkor, amikor a népes családok tartalékai már kifogyóban voltak, ezért a székelyek kénytelenek voltak elfogadni még a legkedvezőtlenebb munkafeltételeket is.¹⁰

A gazdasági kényszer miatt keletkezett munkaerőfelesleget azonban a környező birtokok sem tudták teljes mértékben foglalkoztatni, ezért a jobb élet reményében már a századfordulót megelőző évtizedekben megindult a kivándorlás, egyrészt Romániába, másrészt Magyarországra; a XX. század első évtizedében pedig Kanadába.¹¹

A millenniumra készülődő Magyarországon László Mihály képviselő igyekezett e szükség hajtotta kivándorlási akciót hazafiúi erénnyé nemesíteni. Szenvedélyes hangú röpiratokban élesztette a visszatelepítés gondolatát, Pusztaszeren akarván új falut létesíteni a bukovinaiaknak az ezredéves ünnep alkalmával. László „millenniumi ötlete” termékeny talajra talált a korabeli Magyarországon.¹² Szádeczky Lajos történész a Pesti Naplóban tovább szította a hangulatot a visszatelepítés érdekében. Valószínűleg hivatalos megbízással ment 1880-ban Bukovinába, ahonnan visszatérve azzal a nem titkolt szándékkal írta meg tapasztalatait az említett lap számára, hogy „hontalanságba sínylődő elszakadt véreinkre” felhívja a közvélemény figyelmét, mintegy előkészítve a talajt a csakhamar meginduló telepítésekhez.¹³ S valóban, hamarosan telepítési bizottság alakult Somsich Pál képviselőházi elnök vezetésével. Szádeczky, aki szintén tagja volt a bizottságnak, történészhez illő precizitással írta le egyik könyve előszavában az eseményeket: „Az 1882-ik év végén országos mozgalom indult meg a bukovinai

⁸ Jancsó Elemér 1938. 47.

⁹ A XIX. század második felében, még a 20-30 kat. holdas családi birtok dominált, a XX. század első évtizedeiben, csupán 2-4 kat. hold jutott átlagban egy-egy családnak. Jancsó Elemér 1934. 17.

¹⁰ Jancsó Elemér 1934. 17.

¹¹ Oberding József György 1939. Oberding szerint a kanadai kivándorlást egy különös körülmény indította el: az osztrák csendőrség Istensegitsen nagyobb arányú lócsempészést fedezett fel. A leleplezett csempészek az igazságszolgáltatás elől Kanadába menekültek, s ott telepes birtokhoz jutottak (kb. 80 ha!). Ennek híre a Magyarországra visszatelepülni készülő egy részét arra indította, hogy a tengeren túl keressen új hazát, annál is inkább, mivel a magyarországi visszatelepítés ekkor már igen vontatottan, enyhe botrányokkal fűszerezve haladt. A bukovinai magyarok alapították Punnichy és Hapkins farmtertelepeket, illetve a korábbi alapítású Eszterházon, Székelyföldön és Máriavölgyben lettek otthonra.

¹² Mikecs László é. n. 299.

¹³ Pesti Napló, 1880. december 25., 188. január 13.

székelyek visszatelepítése érdekében. Alkalmat adott rá az Al-Duna szabályozása, ahol telepítésre alkalmas földterületek jutottak a kincstár birtokába.” Tisza Kálmán miniszterelnöknél és Szapáry Gyula pénzügyminiszternél - nyilván magyarországi sugalmazásra is - bukovinai küldöttség jelent meg „tisztelgve”. A kormány ugyan beleegyezett a telepítésbe, de tekintettel Ausztriára, hivatalosan ő maga nem intézhette a telepítést, hanem társadalmi akcióként, az Al-Duna szabályozását végző kormánybiztosság segítségével kívánta azt lebonyolítani. A telepítéshez szükséges pénzalap gyűjtésével 1882 decemberében kezdte meg tevékenységét az ún. csángó bizottság. A tervek szerint először 1000 főt akartak Pancsova közelében elhelyezni. 1883 márciusában Odescalchi Arthur országgyűlési képviselő és Szádeczky Bukovinába utazott. Bejárták az öt falut, összeírták a kiköltözni szándékozókat, pénzsegélyeket osztogattak (ugyanis a falvak lakossága jelentős pénzösszeggel már elszegődött Moldvába a tavaszi munkákra, amit áttelepítés esetén vissza kellett fizetniük). Szádeczky szerint több, mint kétezren iratkoztak fel, s a bizottság engedélyt kapott valamennyi jelentkező áttelepítésére. Március 30-án indult meg a „modern népvándorlás”. Összesen 2200 fő, 1150 férfi, 1050 nő és gyermek indult el új hazát keresni. Jöttek vonattal és jöttek szekéren, majd Szegedtől hajón Pancsováig. A csángó bizottság 1883. április 11-én befejezte működését. A további visszatelepülők ügyeit már a Csángó-Magyar Egyesület intézte. Az új egyesület ismét Odescalchit és Szádeczkyt küldte Bukovinába az ügyek intézésére, s megbízták őket, hogy szállítsák Magyarországra azokat, akik „szegénységeiket eladva Bukovinában többé nem maradhattak”. A második hullámmal mintegy 900-an érkeztek, majd az aratás végeztével újabb 150 andrásfalvi család. Az időközben mintegy 4000 főre emelkedett telepéseket a Pancsova környéki Hertelendyfalván, Sándoregyházán (korábban Nagygyörgyfalva) s a Kubin melletti Balvanistie határában helyezték el.¹⁴ A Pesti Napló által leírt „valóságos diadalmenet”, „leírhatatlan öröm”, „szüntelen éljenzés”, hazafiúi felbuzdulás részben valós, de inkább mesterséges mámorát néhány év múlva végképp elmosták a Duna hullámai.¹⁵ Az „ígéret földjét” 1888-ban elöntötte a megáradt Duna, újabb kivándorlási hullámot indítva el, ezúttal a bácskai falvakba. Ahhoz azonban, hogy új telephelyeiken - melyek jórészt vegyes nemzetiségű falvak voltak - a székely a szegénység szinonimájává vált, nemcsak a telepítők gondatlansága (a falvakat három korábbi árvíz ellenére is „elfelejtették” ármentesíteni) járult hozzá, hanem az is, hogy a más mezőgazdasági kultúrát igénylő feladatokkal csak nehezen tudtak megbirkózni. Az egyke helyett változatlanul a „tizenegyke” jelentett problémát, így 1938-ra például Hertelendyfalva székely telep lakói jórészt elszegényedtek.¹⁶ Megélhetésüket egyre kevésbé biztosította a telepesbirtok, így ismét a falvaiktól távol eső városokban, Belgrádban és Pancsován kerestek munkát.

1888-tól - lényegében az első világháború kitöréséig - a földművelésügyi minisztérium irányította a telepítéseket. Több száz bukovinai családot telepítettek Erdély különböző részeibe: Déva mellé, Vajdahunyadra, Baksára, Vicére, Magyar Nemegyére, Sztrigyszentgyörgyre, Csernakeresztúrra.¹⁷

Az említett nehézségek mellett a telepesek meg kellett, hogy küzdjenek „a visszatelepítéssel megbízott közegek szűklátókörűségével”, a helyi lakosság részéről megnyilvánuló „tapintatlansággal” és gyakran a „nem titkolt ellenszenvvel” is.¹⁸

¹⁴ Szádeczky Lajos 1908. 3-7.

¹⁵ Lásd Pesti Napló, 1883. március 30., április 1., április 3., április 5.

¹⁶ Oberding József György 1939a 270-272.

¹⁷ Oberding József György 1939. 201.

¹⁸ Oberding József György 1939. 201.

A millenniumi Magyarországon valóban nem volt nehéz „öröm-mámoros”, „tokaji nektáros” hangulatú telepítést csinálni, amikor a gondosan kiosztott szerepek szerint „a hálás hazatelepülők” meghatva mondtak köszönetet „szabadítóiknak”. Nyilván nem erről volt szó. A bukovinai magyarokat nem a sokat emlegetett hazafiúi érzés, hanem az egyre fojtogató *szegénység és reménytelenség*, a bőséges, jól termő *föld ígérete kényszerítette* vándorlásra.

Az sem véletlen, hogy éppen a harmincas évek közepének, végének történetírása, publicisztikája fedezte fel ismét „az erkölcsös, szapora” bukovinai székelyeket. Miközben intőn figyelmeztettek a korábbi telepítések hibáira, egyúttal előkészítették következő, bár korántsem utolsó vándorlásukat.

A MAGYAR KORMÁNYOK TELEPÍTÉSI TERVEI

A második bécsi döntést megelőző hetekben, 1940. augusztus 5-én Sztójay Döme berlini magyar követ jelentette a külügyminisztériumnak: a német külügyminisztériumon belül ún. béke-előkészítő osztályt szerveztek, melynek tagjai statisztikusokból, történészekből és más szakemberekből állnak. Az osztálynak, hangsúlyozta Sztójay, „semmilyen politikai jellege nincs, hanem tisztán tudományos alapon dolgoz ki különböző alternatívákat, amelyek bizonyos előrelátható politikai kérdések körül támadhatnak és azok alátámasztására szolgálhatnak”. Sztójay itt nyilvánvalóan a Romániával szembeni magyar revíziós igények várható kielégítésére célzott, majd így folytatta: mivel az említett osztály vezetője baráti kapcsolatban áll a magyar követség egyik tagjával, részletes információkat szerzett az osztály munkájáról. Jelenleg „a székelység nyugatra való áttelepítésének” kérdését tanulmányozzák, mivel „Erdély megosztásának ilyen úton történő megoldását ott nem látják keresztülvihetetlennek”. Egy ilyen megoldás esetén, tette hozzá Sztójay, a németeknek egyetlen kikötése van: az új határok kialakításakor a romániai németység „ne váltson új gazdát”. A székelység áttelepítése „német szempontból nem probléma”, s még „aránylag nagy számuk sem gyöngítheti a mellette szóló argumentumokat”. S bár - hangsúlyozta ismét - az osztály semmiféle politikai jelleggel nem bír, bizonyos következtetések mégis levonhatók abból, hogy éppen a székelység áttelepítési kérdésének tanulmányozásával bízták meg. Az erdélyi revíziós igények ilyen módon történő megoldása természetesen sehogy sem illett a magyar kormány elképzeléseibe, ezért Sztójay utasította a berlini magyar követség tagjait, hogy „a székelység áttelepítésének gondolata ellen lépjenek fel”, s tekintettel az erdélyi lakosságcserére vonatkozó esetleges tárgyalásokra, azt javasolta, hogy az ellenérvek kidolgozása érdekében a külügyminisztérium tegye meg a megfelelő lépéseket, annál is inkább, mivel a székely áttelepítés gondolata „elég széles körben kezd megnyilvánulni a (német - S. E.) külügyi hivatalban”. Pár nappal korábban például Ernst Woermann külügyi államtitkár, majd pedig Karl Clodius a német külügyminisztérium gazdaságpolitikai osztályának helyettes vezetője tett előtte erre vonatkozó célzást.¹⁹

A „békeelőkészítő osztály” eme feladata kétséggel összefüggött Ion Gigurtu román miniszterelnök és Mihail Manoilescu román külügyminiszter július 26-i berlini, majd római megbeszéléseivel, ahol a Romániával szembeni magyar területi követelések ügye képezte a tárgyalások egyik fő pontját. Hitler, a román küldöttség által bemutatott statisztikák és térképek alapján ekkor hajlott arra, hogy a magyar-román területi vitát területi engedmények, illetve népességcsere útján oldja meg.²⁰

Mint ismeretes, a magyar területi követelések kielégítésekor nem ez a verzió valósult meg, de az említett tárgyalásokat követően a német külügyminisztérium a „békeelőkészítő osztály” segítségével, komoly formában tanulmányozta az erdélyi magyarok kitelepítését. Nincs ugyan megbízható adatunk arra nézve, vajon ez az áttelepítés érintette volna-e a bukovinai székelyeket is, akiknek lakóhelye, a Suceava folyó völgye, soha nem tartozott a magyar területi követelésekhez, de valószínű, hogy viszonylag nagy létszámuk, más nemzetiségek közé való beékeltségük s az, hogy viszonylag kompakt csoportban éltek, nem kerülhette el a szakértők figyelmét.

¹⁹ OL K-63-Küm. pol. 1940-27/7-558.

²⁰ *Juhász Gyula* 1964. 156-161.

A XIX-XX. század eleji nagy telepítési hullám ellenére is, Józseffalva, Istensegits, Hadikfalva, Andrásfalva, Fogadjisten falvak magyar lakossága 1940-ben 12 083 fő, 2689 család volt.²¹ Négy telep Rădăuți megyéhez, egy pedig Suceava megyéhez tartozott. Gazdasági-társadalmi viszonyait alapvetően meghatározta az a tény, hogy a döntően földműveléssel foglalkozó bukovinai székelyek kezében 8557,7 kat. hold föld volt, ami azt jelentette, hogy 1 főre átlagosan 0,7 kat. hold jutott. Föld nélküli volt 306 család, a családok 11,3%-a, nem volt háza a családok 12%-ának. A földnélküliek és az apró parcellákkal rendelkező családok a környező román nagybirtokokon mezőgazdasági idénymunkával keresték kenyerüket. A 20-30 kat. holdas gazdaság ritka kivételnek számított körökben, a 2-4 kat. holdas gazdaság dominált. Elsősorban zöldségféléket termesztettek, főleg hagymát, káposztát, amit Csernovicba, a környező városokba és Moldvába szállítottak. A földművelők mellett 109 iparos, 105 vasutas és nyugdíjas, 7 kereskedő, 8 aktív és 3 nyugdíjas tanító, valamint 6 pap alkotta a bukovinai székelyek társadalmát. A lakosság döntő többsége katolikus vallású volt, mindössze Andrásfalván élt 94 református család.²²

A második világháború kirobbanását követő nagy külpolitikai változások és határrendezések a látszólag évszázados mozdulatlanságban, elszigeteltségben élő bukovinai népeket sem hagyták érintetlenül, sajátos formában éreztették hatásukat. 1939 szeptemberében lengyel menekültek ezrei áradtak útjaikon. Ennek a kényszerű népvándorlásnak egyelőre csak riadt szemlélői voltak, néhány hónap múlva azonban két olyan, további sorsukat nagyban meghatározó külpolitikai esemény zajlott le közvetlen közelükben, melyek - más tényezőkkel együtt - nagyban hozzájárultak Magyarországra településükhöz. Az első június végén következett be, amikor a szovjet kormány jegyzékben szólította fel a román kormányt a polgárháború idején elfoglalt Besarábia, illetve Észak-Bukovina átadására.²³ A következő esemény a második bécsi döntés, s az ennek következtében jelentős erdélyi területeket veszített Romániában kialakult igen feszült belső helyzet és magyarelles hangulat volt.

Észak-Bukovinának a Szovjetunióhoz történt visszacsatolása elsősorban gazdasági tekintetben éreztette hatását a bukovinai falvakban. Az eddig biztos piacnak számító, székérrel is viszonylag rövid idő alatt megközelíthető Csernovic a Szovjetunió határai közé került.²⁴ Ugyanebbe az

²¹ Szabados Mihály 1941. 169. Szabados létszámukat a bukovinai magyarok vezetői által 1940. november-decemberében, a magyar kormány számára készített tanulmány alapján közli. Ilyen feljegyzés valóban létezett, melynek csupán a borítólapja található meg az Országos Levéltárban. OL K-63-Küm. pol. 1940-27/4-6790. Az 1930-as román népszámlálás adatai szerint létszámuk akkor 10 555 fő volt.

²² Szabados Mihály 1941. 169-170. A kereskedők és papok létszáma a hadikfalvi adatok nélkül értendő. Szabados adatai az előző lábjegyzetben említett feljegyzés alapján készültek.

²³ Halmosy Dénes 1966. 474-477.

²⁴ Bárdossy László bukaresti magyar követ 1940. június 30-án táviratilag arról értesítette Csáky István külügyminisztert, hogy négy bukovinai magyar falu „a szovjetnek átengedett területre esik”. Felvetette, „nem kellene-e ezen falvak magyar lakosságát Magyarországra átköltöztetni és a szovjet kormány-nál már most közbenjárni”. Csáky azonban már Bárdossy távirata előtt, nyilván egyéb hírforrás alapján, utasította Kristóffy József moszkvai magyar követet, hogy mivel e falvak átkerülnek a Szovjetunió területére, kérdezze meg a szovjet kormányt, „hajlandók volnának-e ezen falvak magyar lakosságát nekünk átadni”. Kristóffy július 4-én értesítette a külügyminisztert, hogy az utasítás szellemében járt el Molotovnál, aki azt válaszolta, hogy „a csángók átadását nem tartja most indokoltnak”, de megvizsgálják a kérdést. Az említett diplomáciai lépések nyilvánvalóan az új határok kialakulatlan-ságából is fakadó hamis információk alapján születtek. A magyar kormány még azelőtt interveniált a szovjet kormánynál, mielőtt megbizonyosodott volna a hír megalapozottságáról. OL K-63-Küm. pol. 1940-27/7-6446. Bárdossy 1940. június 30-i számjeltávirata Bukarestből, Csáky 1940. június 29-i számjeltávirata Moszkvába, valamint Kristóffy 1940. július 4-i számjeltávirata Moszkvából.

irányba hatott Észak-Erdély elcsatolása is, ami után a román bojárok kiadták a jelszót: székelyeknek nem adnak munkát.²⁵ Az egyébként is földszükében levő székelyek gazdasági helyzetét nagyban rontotta a megelőző négy esztendő rossz termése, a külpolitikai helyzet miatt egyre súlyosabb katonai kötelezettségek és közmunkák, valamint Józseffalva nemrég történt leégése.²⁶ Fokozta a kitelepülési hangulatot az 1940 őszén Dél-Bukovinában megindult német áttelepítés is.²⁷ Horkay József őrnagy, akit a csendőr nyomozóosztály parancsnoksága tapasztalatszerzés céljából rendelt a Romániában működő német áttelepítő bizottság mellé, 1940 novemberében ezt írta: „... ezen a vonalon (ti. Dés, Kolozsvár, Nagyvárad, Szolnok, Budapest, majd Győr és Szombathely - S. E.) a magyar kormány is áttelepíthetné a csángókat (a bukovinai magyarokat és a moldvai csángókat - S. E.), most meg lehetne tanulni, hogy miként kell egy áttelepítésnek végbe menni és a részükről felállított élelmezési állomásokat erre fel lehetne használni.”²⁸ A kitelepített németek házaiba, telkeire csakhamar megindult a román telepesek elhelyezése.

Az 1939 májusában porrá égett Józseffalva újjáépítését már - Németh Kálmán plébános sugalmazására, aki az áttelepülési akció legfőbb helyi irányítója volt, s akinek szoros kapcsolatai voltak az erdélyi magyarság vezetőivel, a magyarországi katolikus klérussal, a magyar kormánnyal, s általa barátinak nevezett szálak fűzték Teleki Pálhoz is - úgy végezték, hogy a házak szétszedhetők legyenek, s Magyarországra lehessen majd szállítani. Németh Kálmán visszaemlékezésében így ír erről: „A fejembe vettem, hogy a telepítést előbb vagy utóbb, de mégis ki fogom erőszakolni; ha nem máskor, akkor évek múlva. Istállók és házak falait és tetőzetét úgy építjük, hogy szekercés bevágással meg fogjuk számozni. Farkasfogazással csináljuk, szögezés nélkül. Ha az óra üt és vonatot kapunk, akkor majd szétverjük a fészket és elvisszük a Hortobágyra.”²⁹ Ebből, illetve Németh Kálmán 1940. október 24-én a magyar kormányhoz írott segélykérő leveléből arra következtethetünk, hogy ő, s hosszas rábeszélés, valamint egy szerencsétlen véletlen miatt a falu magyar lakosai 1939-1940-ben már az áttelepülésre gondolva építették újjá Józseffalvát, de az áttelepítés érdekében indított konkrét akciók csak 1940 augusztusa után indultak meg. A tűzvész azonban kétségkívül rájuk irányította Magyarországon is a figyelmet. Az erdélyi lapok pedig „szinte öngyőtrő sietéssel taposták egymást” a segélyakció szervezésében, bekapcsolódott a katolikus egyház is.³⁰

E tényezők mellett hangsúlyoznunk kell a magyar kormánykörök nem hivatalos csatornákon keresztül folytatott telepítési agitációját is. Az agitáció elsősorban a bukovinai székely falvak papságán keresztül folyt. E kis létszámú magyar papi réteg, amely a soknemzetiségű környezetben levő falvak egyetlen értelmiségi rétege volt, igen nagy befolyást gyakorolt a

²⁵ OL K-28-ME Kisebbségi o. 1941-P-291-16326. Az andrásfalvi községi erdők, melyek a falu tűzifakészletét fedezték, 8 km-re voltak a községtől, s június 28-tól már a Szovjetunióhoz tartoztak.

²⁶ Uo. és OL K-63-Küm. pol. 1940-27/4-5965.

²⁷ OL K-149/BM res. 1941-2-5021.

²⁸ Horkay jelentése szerint a 65 000 Dél-Bukovinából áttelepítendő német számára az útvonal mentén élelmezési állomásokat állítottak fel éttermekkel. A kisgyermekek számára jó előre tejkonzervet szereztek be, illetve gondoskodtak elegendő cumisüvegről is. Étkeztetésüket egészségügyi nővérek végezték. A WC-k a németek által megadott tervek szerint épültek, „ahol még closettpapír is van”, írta Horkay, s a vonattól salakos út vezetett a „félreeső helyekre, hogy a cipők ne legyenek vizesek”. OL K-149-BM res. 1941-2-5021.

²⁹ *Németh Kálmán 1943.* 261. Németh Kálmán visszaemlékezése forrásértékű, a telepítés során vezetett naplója alapján írta.

³⁰ OL K-63-Küm. pol. 1940-27/4-5965. Az újjáépítést eredetileg vályogtéglákkal tervezték, elkerülendő az újabb tűzvészt. Mikor százezer téglát már készen volt, árvíz pusztította el. *Németh Kálmán 1943.* 261.

székelyekre. Vitathatatlan szerepet játszottak abban, hogy a székelyek az erdélyi magyarságtól való elszigeteltségük ellenére sem asszimilálódtak, megtartották nyelvüket, hagyományaikat, szokásaikat. A magyarországi vezető körök, az erdélyi magyarság vezetői és a katolikus klérus biztatására e papi réteg telepítési agitációja hatásosnak bizonyult, de még e kis létszámú réteg sem volt egységes ebben a kérdésben. Az áttelepülés szinte fanatikus híve a józseffalvi Németh Kálmán volt, akinek kétségkívül fontos szerep jutott az akció előkészítésében és lebonyolításában. Mások jóval kevesebb lelkesedéssel ugyan, jórészt a bekövetkező események hatására, lassan szintén elfogadták az áttelepülés gondolatát.

Az előzetes agitáció mellett, Észak-Erdély visszacsatolása után, a Teleki-kormány telepítési előkészületei az ún. *lassú beszüremkedés* taktikájára épültek. Ezt követően indultak csak meg a hivatalos diplomáciai tárgyalások, s végül hosszas huzavona után megszületett a magyar-román megállapodás a bukovinai székelyek Magyarországra telepítéséről. A Teleki-kormány bukovinai és moldvai telepítési programja a Székelyföld és a székelyek Erdély többi magyarlakta területeitől való etnikai elszakíttottságát kívánta megszüntetni, s szervesen illeszkedett a Bethlen István és Teleki Pál nevével fémjelzett revíziós nemzetiségi politikához. Mint ismeretes, e nemzetiségpolitikai koncepció alapját a Szent István-i állameszme képezte, amely a magyarság és a Kárpát-medence más nemzetiségeinek együttélését hirdette Magyarországhoz keretein belül, az ún. államalkotó magyarság vezetésével.³¹

Közvetlenül a magyar csapatok kolozsvári bevonulását követő napokban, régi ismeretségekre hivatkozva, Németh Kálmán kihallgatást kért az akkor Kolozsvárott tartózkodó Telekitől, ahová „menekült bukovinai fiúk” társaságába érkezett. „Gróf Teleki Pál éppen olyan barátságosan fogadott, mint amikor józseftéri lakásán kerestem fel, de aztán nyugodtan és kedvesen magyarázta, hogy pillanatnyilag nem lehet helyrehozni hosszú korok mulasztását. Ezzel a kérdéssel várni kell, menjek nyugodtan haza” - írta e találkozásról.³² Németh azonban, saját bevallása szerint, nem elégedett meg Teleki lebeszélő szavaival, sikerült még egy találkozót ki-
eszközölnie tőle. Teleki ezúttal azt mondta neki, menjen fel Budapestre, a miniszterelnökségre, „s aztán majd mindent nyugodtan megbeszélünk”. Németh, aki Teleki szavaiból joggal a telepítés lehetőségére következtetett, leutazott a kosnai határállomásra, lesokszorosította a hírt és „öt paksamétában” átcsempészte a határon. „Meg is kapta tőlem a gyermeklázát mind az öt bukovinai falu, akármennyi kijózanító dolgot mondtak nekik szegény meglepett és ilyen hirtelen dologra rá nem készült paptestvéreim” - írta.³³

Teleki óvatossága, a telepítés nyílt felvetésének elodázása azzal függött össze, hogy a magyar kormány szembe találta magát a dél-erdélyi magyar menekültek, az Észak-Erdélyből menekülő románok problémájával, emellett a Magyarország és Románia között még nyitva maradt kérdések (például optálás) rendezése előtt nem akarta az egyébként is feszült magyar-román viszonyt újabb vitás kérdésekkel terhelni. Jobbnak látták az optálási jog által biztosított keretek kihasználását, az ún. *lassú beszüremkedés* taktikájának alkalmazását.

A „kölcsonösségi” alapra helyezett nemzetiségi politika az immár német érdekek alapján megosztott Erdélyben tovább szította a feszültségeket, s éreztette hatását Bukovinában is.³⁴ A magyar kormány illegális utakon, Németh Kálmán pedig immár Budapestről biztatta a szorult gazdasági helyzetbe került bukovinaiakat az áttelepülésre. A már korábban említett okok miatt egyre többen éltek az optálás biztosította lehetőséggel, amelyre a bukaresti magyar követségtől

³¹ Tilkovszky Loránt 1967. 300., 325-326.

³² Németh Kálmán 1943. 317.

³³ Németh Kálmán 1943. 318-320.

³⁴ A második bécsi döntést követő román-magyar viszonyt tárgyalja Csátári Dániel 1968.

biztatást is kaptak. Kezdetben katonaköteles fiatalok jöttek át Magyarországra hazatérési igazolvánnyal, amit a román hatóságok nem akadályoztak, sőt bizonyos fokig elő is mozdítottak.³⁵

1940 őszén, az áttelepedési láz által felbolydult falvakban, főleg a nincstelenek, „már a csizmájukat, párnájukat kezdik eladogatni - szabadulnak a földtől is olcsón”.³⁶ Így aztán a telepítéssel kapcsolatban kezdetben tartózkodóan viselkedő andrásfalvi egyházközség vezetői a budapesti biztatásra megindult összeírás után, 1940. október 13-án, beadvánnyal fordultak Telekihez. Ebben községük története és jelenlegi szorult gazdasági helyzetük rövid ismertetése után 16 pontban foglalták össze leendő telepítésükkal kapcsolatos kívánságaikat. Többek között a teljes magyar állampolgárságot, felekezeti iskolájuk meghagyását, hagyományos gazdálkodási szokásaik fenntartása érdekében pedig város mellé, lehetőleg sík vidékre történő telepítésüket kérték. Külön hangsúlyozták az egy tagban levő községi legelők fontosságát, hogy mint beadványukban megfogalmazták, „így egy pásztort fogadhasunk, s a gyerekek, akik egyenként legeltették a családok állatait, iskolába járhasanak”. Református vidékre mennének legszívesebben, írták, hogy „többé sem magyarságunkban, se vallásunkban háborgatva ne legyünk”. Ez azért is fontos lenne, érveltek, mert így másokkal is házasodhatnának, hiszen eddig jobbára csak egymás között történt a családalapítás, s ez az oka annak, hogy „majdnem mindnyájan vérrokonok vagyunk”. A beadvány további pontjai elsősorban gazdasági jellegű kéréseket tartalmaztak. A Bukovinában birtokolt földterületükön kívül további 500 kat. holdat kértek, mivel „jelenleg 1 lélekre 1 hold sem jut”. Végül a miniszterelnök figyelmébe ajánlották a korábbi telepítések hasznos tapasztalatait és tudatták vele, hogy egy bizottságot választottak maguk közül azzal a céllal, hogy tájékozódhassanak a magyar kormány által kijelölt új telephelyeken. A beadvány szerint a 119 andrásfalvi családból 100 kívánt repatriálni.³⁷

1940 októberében több társadalmi egyesület is sürgette a telepítés megindítását, mivel úgy-mond, „az öt falu lelkileg már teljesen elő van készülve a hazajövetelre”, így például a Prohászka Ottokár Társaság, az Országos Széchenyi Szövetség, a Collegium Theresianum, a Nemzeti Munkaközpont Országos Szövetsége stb.³⁸ Valószínű, hogy a „lelki felkészültségről” Németh Kálmán tájékoztatta az egyesületeket. Jórészt az ő sürgetésére születhetett a beadvány is, hiszen, mint írta, alig volt pódium, előadóterem, egyesületi székház Budapesten, ahol a telepítés ügyét „felelőtlenül, lobogva ... és majdnem mindig sírásba fulladva” ne propagálta volna.³⁹

A telepítési akció előmunkálatai tehát még azelőtt megindultak, mielőtt a magyar kormány hivatalosan is felvette volna az érintkezést a román kormánnyal, sőt a minisztertanács erre vonatkozó határozatát is megelőzték. Elvi döntés csak a minisztertanács 1940. november 15-i ülésén született; az első, telepítéssel kapcsolatos jegyzéket pedig 1941. február 4-én juttatták el a román kormányhoz.⁴⁰ A magyar kormány a bukovinai falvak áttelepítését lakosságcserével kívánta lebonyolítani. A román kormányhoz eljuttatott jegyzékben a magyar kormány felajánlotta, hogy „hajlandó ugyanennyi román fajú egyénnek az országból való kiköltöztetéséhez hozzájárulni”, ugyanakkor a lakosságcserét nem tekintették a székely áttelepítés előfeltételének. Azt javasolták, hogy a már megkötött német-román kitelepítési egyezményt tekintsék a

³⁵ OL K-28-ME Kisebbségi o. 1943-R-24333, 26179.

³⁶ OL K-28-ME Kisebbségi o. 1941-P-291-16326.

³⁷ Uo.

³⁸ Uo.

³⁹ Németh Kálmán 1943. 325.

⁴⁰ OL K-27-Min. tan. jkv. 1940. november 15., OL K-28-ME Kisebbségi o. 1941-P-291 16326.

lakosságcsere-egyezmény alapjául. Ez biztosította volna a kitelepülők ingó és ingatlan vagyonának kivitelét. A február 7-i román válasz csupán annyit tartalmazott, hogy „az illetékes hatóságok tanulmányozás tárgyává tették” a magyar javaslatot.⁴¹

Márciusban Bárdossy külügyminiszter táviratban sürgette Rényi Viktornál, a bukaresti magyar követség telepítési ügyekkel megbízott tisztviselőjénél a román választ. Rényi közbenjárására Cretzianu román külügyi államtitkár csupán annyit helyezett kilátásba, hogy megsürgeti az ügyet a telepítésügyi minisztériumban, egyúttal közölte Rényeivel, nem engedélyezheti a bukovinai községekbe küldendő magyar tisztviselők működését.⁴² A magyar kormány tehát továbbra is a már kiépített illegális csatornákon keresztül folytatta telepítési agitációját.

A románok halogató magatartása miatt Rényi márciusban azt javasolta kormányának, hogy bővítsék a hazatérési igazolványok kiadását, s ezentúl ne csak katonaköteleseknek adjanak, hanem azoknak a „valóban nincsteleneknek” is, akik - bízva a gyors áttelepülésben - már mindenüket eladták, s már új munkalehetőség után sem néztek. Közölte Bárdossyval azt is, hogy ez irányba már tett is bizonyos lépéseket.⁴³

A román kormány magatartását mindenekelőtt az egyre feszültebb román-magyar viszony befolyásolta, amely szinte valamennyi függőben levő kérdés rendezését lehetetlenné tette. Minden bizonnyal közrejátszottak belpolitikai nehézségei, valamint az éppen folyamatban levő német kitelepítések is.

A román kormánynak, amely soha nem nyugodott bele Észak-Erdély elvesztésébe, nem állt érdekében egy lakosságcsere épülő telepítés lebonyolítása. Az észak-erdélyi románok kitelepítése egyik hatásos érvüket, a terület nemzetiségi összetételét gyengítette volna. Joggal tartottak ugyanis attól, hogy a bukovinai székelyeket ide telepítik. Bizonyára az illegális telepítési agitáció sem növelte a román kormány megegyezési szándékát, s a bukovinaiak átszivárgása sem számított éppen barátságos gesztusnak.

A magyar kormány lényegében a német kitelepítési taktikát igyekezett alkalmazni. Sztójay berlini magyar követ március 5-én Bárdossyhoz küldött jelentésében a német kitelepítések módszerét így foglalta össze: minden hivatalos lépést „megelőzött a politikai ágensek munkája s csak akkor került sor az államközi egyezmények megkötésére, amikor a bizalmas kiküldöttek jelentették, hogy érettnek találják a talajt”.⁴⁴

A kormány eközben az országon belül is egyre komolyabb formában foglalkozott az üggyel. 1941 januárjában bizottságot hozott létre, amely a székely telepítés Szolnok-Doboka megyei lehetőségeit tanulmányozta. A bizottság, tekintettel az andrásfalviak kérésére, a már Magyarországon tartózkodó székelyekből, illetve a kormány által kijelölt személyekből állt. A bizottság hamarosan elkészült jelentése a következőket tartalmazta: a terület alkalmas „nem teljesen szétszórt telepítésre”, bár ennek megvalósításához „speciális” földbirtok-politikai intézkedések is kellenek. Hangsúlyozta, e terület azért lenne különösen alkalmas a telepítésre, hogy „ezen a magyar nemzetiségstratégiai szempontból rendkívül fontos összekötő vidéken a székelyföldi magyarságot az alföldi magyarsággal lehetőleg zárt és folyamatos magyar településekkel hídként összekössük”.⁴⁵ Ez a terv egy román-magyar lakosságcsere lehetőségére épült. Ugyanez a bizottság vizsgálta meg a Szatmár és Bihar megyei telepítés lehetőségeit is. Ezt Teleki

⁴¹ OL K-28-ME Kisebbségi o. 1941-P-291-16326.

⁴² Uo.

⁴³ Uo.

⁴⁴ OL K-63-Küm. pol. 1941-47-1538.

⁴⁵ Szabados Mihály 1941. 171.

erőteljesen támogatta, Németh Kálmán pedig, nyilván Teleki biztatására, a hortobágyi lehetőség mellett agitált a székelyek körében.

Az említett elképzelések mellett azonban egyre erőteljesebben hallatták hangjukat a harmadik verzió képviselői is. Különösen a Jugoszlávia lerohanását és a Teleki halálát követő időben - a Németország feltétel nélküli kiszolgáltatását sürgető hangokkal párhuzamosan - felerősödtek a *totális kitelepítést* szorgalmazó hangok, elsősorban katonai körökben. Míg a magyar kormány telepítési elképzelései és konkrét akciói a nacionalista Szent István-i állameszme jegyében születtek, a Werth Henrik vezérkari főnök által megfogalmazott és a katonai vezető körök által támogatott elképzelés a *németek világháborús győzelme esetén végrehajtandó etnikai rendezéshez kívánt igazodni*.

Werth már 1941. április 19-i emlékiratában, melyet Bárdossy miniszterelnökhöz intézett, „felismert államvezetési feladatként” sürgette a magyarok délvidéki betelepítését. Azzal érvelt, hogy a délvidéki harcok, illetve a dobrovoljácok eltávolítása miatt számos település üresen maradt, és a termelés folytonosságának biztosítása nagyobb arányú telepítést tesz szükségessé. Werth mintegy 150 000 ún. nem őslakos délszláv kitelepítésével számolt.⁴⁶

Magyarország Szovjetunió elleni háborúba történő belépését követően Werth elérkezettnek látta az időt az előző tervnél is nagyobb szabású telepítési elképzelés felvetésére. Bárdossyhoz augusztusban intézett újabb emlékiratában valamennyi magyarországi szláv és román kitelepítésével kívánta megoldani a nemzetiségi kérdést, sürgetve egyúttal az ország nagyobb arányú részvételét a szovjetellenes háborúban. Bárdossy Werth telepítési javaslatát - melynek megvalósítása mintegy 8 millió embert érintett volna - egyszerűen fantasztikumnak minősítette, de nemcsak technikai okokból tartotta megvalósíthatatlannak ennyi ember áttelepítését. Elsősorban attól tartott, hogy egy ilyen nagyszabású telepítés csökkentené a magyarság Kárpát-medencében elfoglalt gazdasági, politikai szerepét. Horthyhoz intézett ezzel kapcsolatos levelében írta: „...az egész terület életrendjét és mai gazdasági struktúráját feldúlná, és gazdaságilag és katonailag is olyan állapotot teremtené, amelynek fenntartása még a legmerészebb fantáziával is alig képzelhető el, különösen, ha tekintetbe vesszük, hogy elsősorban a Kárpát-medence peremén (a perifériákon) levő területek maradnának lakatlanok”. Bárdossy kizártnak tartotta azt is, hogy „az európai rendet megalkotó tengelyhatalmak, bármilyen jutalom címén is, vákuumot akarnának teremteni a Kárpát-medencében”.⁴⁷

A totális kitelepítés gondolata tehát nem vált dominánssá a magyar politikai életben, de a visszacsatolt délvidéki területeken komoly politikai szerephez jutó hadsereg - a kormány tudtával - lényegében ezt próbálta megvalósítani, mint látni fogjuk, elsősorban a Bácskában, a dobrovoljácok (jugoszláv telepések) és a többi délszláv nemzetiségű lakos kezdetben válogatás nélküli elűzésével.

A Jugoszlávia megtámadását követő, április 28-i minisztertanácson az elhunyt Teleki Szatmár és Bihar megyei telepítési elképzeléseit már csak Bánffy Dániel földművelésügyi miniszter képviselte. Bartha Károly honvédelmi miniszter a vezérkar által támogatott bácskai telepítés mellett érvelt, amit Zsindely Ferenc miniszterelnökségi államtitkár is támogatott. Bonczos Miklós - belügyi, későbbi telepítésügyi államtitkár - Bánffyval vitatkozva azt hangsúlyozta, hogy „a székelyek nem akarnak a románok közé menni”, s ezzel, ha burkolt formában is, a bácskai telepítés mellett érvelt. Bárdossy igyekezett óvatosan, a két nézet között állást foglalni,

⁴⁶ Werth április 19-i emlékiratát nem találtuk meg. Lényegét egy későbbi, júniusban írt emlékirata, illetve az 1941. május 27-én kelt bizalmas katonai közigazgatási parancs alapján rekonstruáltuk. HL VKF-1941-1-5700/el.; HL VKF-1/el. 19. sz. biz. kat. köz. par. 1941. május 27.

⁴⁷ Horthy Miklós titkos iratai. 59. sz. dok. 300-307.

de lényegében a bácskai tervet támogatta. Véleménye szerint a már Magyarországra szivárgott 324 családot Szatmárba kell telepíteni, a még Bukovinában levőket pedig a Bácskába, mivel a bácskai telepítés már „benépesítési kérdés”.⁴⁸ A kormány egyetlen tagja sem állt ki a székelyek kívánsága mellett, akik kompakt magyar vidékre történő telepítésüket kérték.⁴⁹ A minisztertanács végül egyhangúlag elfogadta Bárdossy javaslatát, s az ugyancsak illegális csatornákon elindított moldvai csángó telepítést pedig „előkészítendőnek, de azonnali intézkedésre éretlennek” minősítette.⁵⁰

A Jugoszlávia megtámadását követő délvidéki események - mindenekelőtt a délszlávok tömeges kitelepítése - elsodorták a székely telepítés Teleki képviselte koncepcióját, és radikálisan *megváltoztatták* annak *földrajzi irányát*. Az új határozat megszületését, mint láttuk, döntő mértékben befolyásolták a hadsereg vezető rétege által képviselt nézetek. Bárdossyra és a kormányra nem maradt hatás nélkül Werth április 19-i emlékirata, amelyben az „ezeréves határokon túl élő magyarság” hazatelepítését és Bácskában történő letelepítését szorgalmazta. A legfelsőbb katonai vezetés és a kormány törekvése ezúttal megegyezett, amit Werth így fogalmazott meg: azokat kell a Bácskába betelepíteni, akik „alkalmasak arra, hogy az ottani magyarságot számszerűleg megerősítsék”.⁵¹

1941. április közepéig mintegy 200 bukovinai székely családot telepítettek Szatmár megye nagykarolyi és szatmári járásába a román parasztok elhagyott házaiba, földjeire.⁵²

Mielőtt tovább kísérnénk a bácskai telepítés későbbi eseményeit, vizsgáljuk meg, hogyan válhatott „benépesítési kérdéssé” a bukovinai székelyek Bácskába telepítése.

⁴⁸ OL K-27-Min. tan. jkv. 1941. április 28.

⁴⁹ OL K-28-ME Kisebbségi o. 1941-P-291-16326.

⁵⁰ OL K-27-Min. tan. jkv. 1941. április 28. A moldvai csángók hazatelepítésének gondolata 1940 decemberében vetődött fel. A kérdés tanulmányozása céljából Domokos Pál Péter tanfelügyelő hat hónagra a bukaresti magyar követséghez nyert beosztást. Vaskos tanulmányban számolt be útjáról. Ez főleg azért nem keltett osztatlan lelkesedést kormánykörökben, mivel Domokos a moldvai csángók erős asszimilálódásáról tudósított, ami elsősorban nyelvi téren mutatkozott meg, vallásukat azonban, a római katolikus vallást, valamennyien megtartották. OL K-28-ME Kisebbségi o. 1941-P-291-16326. A minisztertanács 1944. április 7-én foglalkozott utoljára a moldvai csángók Magyarországra telepítésével, Bonczos előterjesztésében. Bonczos szerint a román kormány azért zárkózott el mindeddig áttelepítésük elől, mert attól tartott, hogy Erdélyben fogják őket földhöz juttatni. A front közeledése miatt azonban Bonczos szerint „itt a lélektani pillanat” a moldvai csángók hazatelepítéséhez. Az őszre tervezett akció kérdésében Bonczos nem akart vitát kezdeményezni, csupán abban a kérdésben kérte a minisztertanács állásfoglalását, - hogy elősegítsék-e a csángók Magyarországra „menekülését”. A minisztertanács ennek szellemében döntött, megjelölve a „menekülő” csángók pontos gyülekezési helyét is, amely Csíksomlyón lett volna. OL K-27-Min. tan jkv. 1944. április 7.

⁵¹ HL VKF-1941-1-5700/el.

⁵² Lásd Szabados Mihály 1941. 172

A DOBROVOLJÁCOK KITELEPÍTÉSE

1941. április 11-én a magyar hadsereg alakulatai, csatlakozva a támadó német csapatokhoz, átlépték a magyar-jugoszláv határt, ezzel Magyarország - az 1940. december 12-én megkötött magyar-jugoszláv örök barátsági szerződés ellenére - Jugoszlávia lerohanásának és szét-darabolásának aktív részesévé vált. Április 12-én Hitler aláírta a Jugoszlávia „ideiglenes” felosztásáról szóló dokumentumot, amely apróbb módosításokkal Jugoszlávia felszabadulásáig érvényben maradt. A dokumentum pontosan körülhatárolta, hogy a támadó négy agresszor - Németország, Olaszország, Magyarország és Bulgária - milyen arányban részesül a jugoszláv területekből.⁵³ Magyarország a soknemzetiségű Bácskát, a baranyai háromszöget, a Mura-vidéket és a Muraközt kapta. A Bánát visszacsatolására az előzetes német ígéretek ellenére sem került sor. Magyarország összesen 11 601 km² területet kapott, 1 145 000 lakossal. A negyedik, egyben utolsó revízióval *nem magyar többségű* területek kerültek vissza Magyarországhoz. Az 1 145 000 lakosból mindössze 301 000 volt magyar. Jelentős délszláv tömegek kerültek kisebbségi sorba: 243 000 szerb, 220 000 horvát, 80 000 szlovén, 40 000 szlovák és 15 000 ruszin. A visszacsatolt területeken, különösen a Bácskában, jelentős számban éltek németek (197 000) és zsidók (15 000).⁵⁴

Ezúttal már nem békés visszacsatolásról, hanem hadműveletről volt szó, annak ellenére, hogy a magyar támadást megelőző napokban a jugoszláv hadsereg reguláris egységei elhagyták az említett területeket. A délvidéki hadműveletek *pacifikáló* jellegűek voltak, s az ott élő délszláv, elsősorban szerb és zsidó lakosság ellen irányultak. A több ezer áldozatot kívánó délvidéki bevonulás után azonnal megkezdődött a délszláv dobrovoljacok összegyűjtése és internáló táborba zárása.⁵⁵

Horthy 1941. április 11-i parancsára a Délvidéken a honvéd vezérkar főnöke, Werth Henrik vette át a „fő hatalom gyakorlását”. A hadműveletek során, amelyet a korabeli dokumentumok szemérmesen „szükségszerű katonai közigazgatásnak” neveztek, a megszálló csapatok közvetlenül és kizárólagosan gyakorolták a hatalmat, majd később létrehozták a katonai közigazgatás különféle szerveit: a közvetlenül a honvéd vezérkar főnökének alárendelt szállásmesteri csoportot, a déli hadsereg katonai közigazgatási csoportját, illetve a járási, városi katonai parancsnokságokat.⁵⁶ A polgári közigazgatás bevezetésére csak később került sor: a Bácskában augusztus 15-én, a Muraközben pedig augusztus 21-én.⁵⁷

Tekintettel a Horvátországgal fennálló területi vitákra és külpolitikai megfontolásokra, Werth első bizalmas katonai közigazgatási parancsában így utasította a bevonuló csapatokat: „A horvátokat a katonai közigazgatási szervek barátságos bánásmódban részesítsék mindaddig, amíg a Legfelsőbb Hadúr kiáltványában előlegezett bizalommal nem élnek vissza.”⁵⁸

⁵³ Morača, Pero 1971. 16-18.; *Oslobodilački rat* 33.

⁵⁴ *Zbornik dokumenata* XII/1. 54. sz. dok. 139. Az idézett adatok német forrásból származnak. Magyar adatok szerint a visszacsatolt délvidéki részek 11 475 km²-t tettek ki, 1,1 millió lakossal. *Nyígr József* 1941. 504.

⁵⁵ Magyar források szerint a Délvidék visszafoglalásának 2300 halálos áldozata volt. Jugoszláv adatok szerint az áldozatok száma 3500 volt. Lásd *Saopštenja o zločinama* 10., 258.

⁵⁶ HL VKF-1941-1-5700/el.; HL VKF-1/el. 1. sz. biz. kat. közg. par. 1941. április 11. A katonai közigazgatás a trianoni határig terjedt, amelyet záróvonalnak neveztek. HL VKF-1941-1-4970/el.; A magyar csapatok bevonulására és a katonai közigazgatás kiépülésére lásd *A. Sajti Enikő* 1982. 7-21.

⁵⁷ OL K-27-Min. tan. jkv. 1941. július 22. július 29. és augusztus 12.

⁵⁸ HL VKF-1/el. 1. sz. biz. kat. közg. pár. 1941. április 11.

Egészen más parancsot kaptak a határt átlépő katonai egységek a szerbekkel kapcsolatban. Ez így hangzott: „*Elvül szolgáljon, hogy a szerbeket erélyesebb kézzel kell kezelni, mint annak idején a románokat.*”⁵⁹

Különleges elbánásban részesültek a bácskai németek. A katonaság velük kapcsolatban ilyen instrukciókkal lépte át a határt: „A németeket ugyanazok a jogok illetik meg, mint Magyarországon területén (kisebbségi egyezmény). Lobogóik, szervezeteik, sajtójuk teljes jogegyenlőséget élvez.”⁶⁰

A bevonulás első napjaiban a magyar hadsereg szerbekkel kapcsolatos politikáját - elsősorban a Bácskában - az határozta meg, hogy a határőrök (graničar) és az ún. erődmegszálló csapatok (posadna grupa) mellett a dobrovoljácokat és a felfegyverzett csetnik szervezeteket a *jugoszláv határvédelem irreguláris egységeinek tekintették.*⁶¹

A magyar sajtót elárasztó délvidéki propagandacikkekben igen hamar megjelent az „elvadult, mindenre kész” terrorista szerb-csetnik és dobrovoljác alakja. „A csetnik, a déli szlávság szabadcsapatos volt, kiváltságot jelentett már pusztán neve is. Tisztelet vette körül, mert titkot rejtegetett magában, amelyet mindenki tudott: féktelen gyűlöletet, bosszúszomjat és halálos esküt a magyarság ellen” - olvashatjuk a bevonuló hadsereg mellett működő propagandaszárad egyik tudósításában. A propagandaszárad csetnikje bő jutalmat kapott politikai és katonai szolgálataiért, természetesen az „ősi magyarság birtokaiból”. „Most itt állnak előttünk - folytatódik a cikk - a csetnik és a dobrovoljác is. Két karjuk a magasba lendül, mellük előtt honvédszurony csillog... És ott van mellettük a harmadik, a legelvetemültebb, az eddig magyarnak hitt és ismert áruló is” - tudniillik a kommunisták és baloldali magyarok.⁶²

E nacionalizmustól elvakult szerbellenes hangulat szítását nagymértékben megkönnyítette a királyi Jugoszlávia nem kevésbé nacionalista nemzetiségpolitikája, a nacionalista szempontokat erőteljesen érvényesítő agrárpolitikája. Jugoszlávia uralkodó osztályai ugyanis a Jugoszlávia középső részein meglevő, társadalmilag egyre feszítőbbé váló földszűke problémáját s az első világháború délszláv önkénteseinek tett ígéreteket más nemzetiségű, ugyancsak földosztásra váró állampolgárai kárára akarta megoldani. E földreform során, amely kizárta a juttatásból a nincstelen magyar parasztokat, a Bácskába 6175, más adatok szerint 6912 dobrovoljác családot telepítettek be, mintegy 53 465 kat. holdnyi területre.⁶³ E dobrovoljácokkal - akik zömmel maguk is éppen olyan szegény parasztok voltak, mint a körülöttük élő magyar, ruszin és más nemzetiségű földművesek - Jugoszlávia uralkodó osztályai szerették volna eljátszatni „az északról jövő ellenséges behatolás és propaganda elleni” védőkordon szerepét.⁶⁴ S ha sikerült is a vajdasági telepítéseket a nemzeti ellentétek szítására felhasználniuk, Jugoszlávia uralkodó körei nem érték el alapvető céljukat. Az Európában bekövetkező nagy változások s hatalmuk fenntartásának érdekei Jugoszlávia uralkodó köreit is nemzetiségi politikájuk

⁵⁹ Uo.

⁶⁰ Uo.

⁶¹ HL VKF-1941-1-4181/el. A csetnik a szerb-horvát četa szóból származik. Eredeti jelentése szabadcsapatos, gerillaharcos. A második világháború éveiben a Draža Mihailović vezette angolbarát, de a megszállókkal is kollaboráló polgári ellenállás tagjait nevezték így, A dobrovoljácok az első világháború önkéntesei voltak, akik a szerb királyság mellett harcoltak. A Szerb-Horvát-Szlovén Királyság megalakulása után telepes birtokot kaptak.

⁶² OL K-428. MTI Könyomatos. 1132. cs. 1941. április 14.

⁶³ Gočeša, Nikola L. 1968. 252., 266.

⁶⁴ Aprilski rat 1941. 272. sz. dok. 790.

részleges korrekciójára készítették. Némi bizonytalankodás után például feloldották a vajdasági magyarokat sújtó földvásárlási tilalmat.⁶⁵ Az események kényszerítő hatására bekövetkező nemzetiségpolitikai változások egyrészt megkésve érkeztek, másrészt a tényleges megoldást jelentő, nacionalista szempontokon túllépő, valóban radikális földosztás gondolata, éppen a királyi Jugoszlávia társadalmi rendszerének lényegéből fakadóan, fel sem merült.

A jugoszláv kormányok politikája ellenére egyre több dobrovoljac, magyar, ruszin, horvát és más nemzetiségű dolgozó ismerte fel a Vajdaságban is: alapvetően közös a sorsuk és közösek a teendőik is. Ennek tudatosításában különösen nagy munkát végzett Jugoszlávia Kommunista Pártja, amely a különféle nacionalizmusokkal szemben következetesen kiállt Jugoszlávia valamennyi népének, nemzetiségének egyenjogúsága mellett.

A magyar hadsereg elvben már az első hetekben különbséget tett őslakos, vagyis az 1918 előtt is a Délvidéken lakó délszlávok és a dobrovoljacok között. Április 25-én a katonai parancsnokság rendeletben tette közzé, hogy mindazok a „szerb, bosnyák, montenegrói stb. és cigány nemzetiségűek és zsidók, akik 1918. október 31. előtt Magyarország területén (Horvátország nélkül) községi illetőséggel nem bírtak és nem is ilyen egyének leszármazottai, azaz bevándoroltak és telepesek, az ország területét folyó hó 28-án 0 órától 3 napon belül elhagyni tartoznak.” A kiutasítottak csupán személyes holmijukat, és annyi készpénzt vihetek magukkal, „amennyi a távozással felmerülő legszükségesebb költségeik fedezésére feltétlen szükségesnek mutatkozik”. Kötelezték őket, hogy Magyarországot Péterváradon keresztül hagyják el, s amennyiben Mitrovicán át távoznak, Horvátország területét 1 napon belül kellett elhagyniuk. Ez alól csupán a magyarok és a németek más nemzetiségű házastársai és leszármazottai, két héttel a szülés előtt és után álló nők, valamint a 75. életévüket betöltött személyek mentesültek.⁶⁶ A kiutasítás nem vonatkozott tehát az ún. őslakosokra, illetve külpolitikai okok miatt a horvát nemzetiségűekre sem. Sőt, az usztasa horvát állammal való jószomszédi viszony fenntartása, valamint a horvát és a szerb lakosság közötti ellentétek felszítása érdekében a Muraközben csupán a bevándoroltak és a telepesek összeírása történt meg - a horvát kormány sűrű tiltakozása közepette -, kitelepítésüket még július 9-e, tehát a katonai közigazgatás bevezetése után sem tervezték.⁶⁷

A gyakorlatban persze - különösen a bevonulás első napjaiban - a rendeletek, szándékok által sugallt különbségtételekre nem került sor, s a kiutasítottak, internáltak közé gyakran „becsúsztak” nem telepesek is. Elterjedt annak híre is, hogy németek is vannak közöttük, annak ellenére, hogy a vezérkar főnöke külön nyomatékkal felhívta a csapatok figyelmét a német nemzetiségűekkel szembeni megkülönböztetett bánásmódra. Mint írta, tisztába kell lenni minden honvédnek azzal, hogy „Magyarországnak az utolsó 3 év alatt bekövetkezett területi gyarapodását saját eszközökön kívül a német fegyverek hatalmas győzelmének köszönhetjük. E tény mellett minden elgondolás eltörpül.”⁶⁸ Bár a magyar külügyminisztérium vizsgálata szerint nem bizonyult igaznak a zágrábi német katonai parancsnokság köréből származó hír, hogy 100 apatini és újvidéki németet utasítottak ki a Bácskából,⁶⁹ de a módszer, ahogyan a kiválasztás történt, valószínűsíti a kezdetben válogatás nélküli kiutasításokat. Maguk a meg-

⁶⁵ OL K-149-BM res. 1941-2-6701.; Napló (Szabadka), 1937. június 1.

⁶⁶ OL K-63-Küm. pol. 1941-47-2784.; HL VKF-1941-1-5349/el.

⁶⁷ HL VKF-1941-1-5719/el.; OLK-149/BM res. 1942-6-6119.; *A. Sajti Enikő* 1982. 26.

⁶⁸ HL VKF-1941-1-7001/el.

⁶⁹ OL K-63-Küm. pol. 1941-47-3143. A magyar kormányok bácskai németekkel kapcsolatos politikájára lásd *Mimič, Josip* 1974.

szálló csapatok terjesztették azt a történetet a sajtóban, hogyan válogatták ki az összefogott „bűnösök” közül „az ártatlanokat” a bevonulás első napjaiban.

„Sokszor szempillantás alatt meg tudták állapítani a felvezetett tömegekben, hogy ki az ártatlan, ki a megbízhatatlan és ki a veszedelmes gazember. Felsorakoztak a kihallgatásra várók. Az eljárást vezető tiszt végignézett a soron. - Ez tisztára Kecskemét vidéki magyar típus - mutatott az egyikre, nem hiszem, hogy ezzel baj legyen. ...Vannak aztán nagyon alázatosan hajlongó, furcsa mosolyú delikvenssek, akikre váratlanul keményen szól rá az eljárást vezető tiszt. Ettől megzavarodnak, összevissza beszélnek, azután dacossá válnak, s kiderül, hogy a legveszedelmesebbek.”⁷⁰ Ez az eljárás esetenként a helyi magyarok „törleszteni” kész egyedei segítségével folyt. A szolidaritásnak is voltak azonban szép példái. Mikor Dušan Brčan mozdonyvezető lakására egy helyi illetőségű polgári személy vezetésével két katona tört be „ez csetnik” felkiáltással, s Brčánt az utcára lökdösték, hogy sorsa felől döntsenek, egy idős ember lépett a tiszt elé, s kezeskedett Brčan ártatlanságáról. Kalaposnak hívták ezt az embert.⁷¹

A kiutasítottak, elfogottak sorsa közös volt: kezdetben áttették őket a határon, majd a Szerbiát megszálló csapatok parancsnoksága és a horvát kormány tiltakozása, illetve a székely telepítés miatt a gyűjtőtáborokból internáló táborokba helyezték át őket, s megindultak az átvételüket célzó tárgyalások.

Az internálás alapját a Legfelsőbb Honvédelmi Tanács Irányelvek az internáltakkal való eljárásra című, 1939-es keltezésű, s 1940. októberben módosított rendelete képezte. Az 1939-es szövegezés szerint azt lehetett internálni, aki „a közrend és közbiztonság, vagy más fontos állami érdek szempontjából aggályos, vagy gazdasági okból káros működést fejt ki”. Az 1940-es rendelet tovább tágította az internálhatók körét. A nemzetvédelmi, politikai vagy egyéb okokból *megbízhatatlan* egyének internálását irányozta elő, kihagyta az ez irányba végzett *működés* szót, másrészt a hadműveleti és katonai közigazgatás alatt álló területeken a katonai hatóságok körébe utalta az internálások végrehajtását.⁷² Az 1941. április 15-i, tehát már a délvidéki katonai közigazgatás bevezetése után született belügyminisztériumi rendelet a magyar állampolgárságú, azaz a trianoni Magyarország területén élő szerbek internálását szabályozta. E szerint azok a szerbek, akik „*szerb vonatkozásban* politikai érdekeltséggel bírnak, és akiknek eddigi magatartása és egyénisége tápot ad annak a gyanúnak, hogy olyan cselekményeket készülnék elkövetni, amelyek állambiztonsági vagy katonai szempontból károsak - internáltasának”. A rendelet minden olyan szerb anyanyelvű és „szerb érzelmű” magyar állampolgárra vonatkozott, akit a rendőrhatalóságok „aggályosnak” találtak. Tehát ez a rendelet sem kötötte az internálás jogosságát aktív cselekvéshez, *elegendő* volt a szándék.⁷³

A délvidéki szerbek internálását nem belügyminiszteri, hanem katonai közigazgatási parancs szabályozta. Gorondy-Novák altábornagy, a 3. magyar hadsereg parancsnoka április 21-én parancsot adott csapatainak a délvidéki internáló táborok „szemrevételezésére” és előkészítésére, mivel hamarosan sor kerül a „közrendre, közbiztonságra veszélyes egyének és az 1918. október 31. óta bevándorolt szerbek, zsidók internálására”. Mivel a tömeges internáláshoz szükséges előkészületeket a „még nem egészen működőképes katonai közigazgatás” nem képes elvégezni, a hadtest- és dandárparancsnokságokat bízta meg az ideiglenes internáló tábo-

⁷⁰ OL K-428. MTI Könyomatos. 1132. cs. 1941. április 22.

⁷¹ Petkovics Kálmán 1973. 32.

⁷² OL K-149-BM res. 1941-6-5010.

⁷³ OL K-149-BM res. 1941-1-9000.

rok kialakításával. Elsősorban a zárt dobrovoljac telepeket ajánlotta a csapatok figyelmébe, mivel ezek lakói „amúgy is internálandók lesznek”, s még az élelmezést is helyben lehet megoldani. „Mivel az internáltakat - folytatódik az utasítás - Horvátországon át szándékozom kitelepíteni, így a táborhelyek a Duna és a Tisza (elérhető hajóút), csak másodsorban a Szabadka, Újvidék vasútvonal közelében és lehetőleg egy-egy napi menettávolságra (kb. 20-25 km) legyenek.” Gorondy-Novák felhívta a parancsnokok figyelmét, hogy a kitelepítési előkészületeket tartsák szigorúan titokban, „nehogy annak idő előtti köztudomásúvá válása a végrehajtást megnehezítse”, s a „veszélyes elemek” internálását a végrehajtási utasítás megjelenéséig is folytassák és „erélyesen fokozzák”.⁷⁴

A szerb és a horvát határon kitoloncoltak számát az ellentmondó adatok miatt nem lehet pontosan megállapítani. Frahne, a budapesti német követség titkára, Ghyczy Jenővel, a külügyminisztérium politikai osztályának vezetőjével folytatott egyik beszélgetése során némi túlzással 35 000 főről tett említést.⁷⁵ A 2. lovasdandár parancsnoksága, amely a Duna és a Tisza összefolyási szögében állomásozott, 1941. május 18-ig 7500 főt tett át szerbiai területre.⁷⁶ 1941. július 21-én a horvát kormány 90 szerb Horvátországba történt áttétele miatt tiltakozott.⁷⁷

A horvát kormány nem volt hajlandó befogadni az általa is megbízhatatlannak minősített szerbeket, pedig Tamás Aladárt, aki a magyar kormány megbízásából április 19-e és 22-e között Pavelićtel tárgyalt egy magyar-horvát lakosságcsere feltételeiről, maga Pavelić biztatta: „sürgősen intézzük el (ti. a magyar kormány - S. E.) a területünkön élő szerbek kérdését, még pedig úgy, hogy az összes szerbeket utasítsuk ki az országból”. Nagylelkűen felajánlotta Tamásnak, hogy hajlandók lesznek átvonulási engedélyt adni a kiutasítottaknak, de befogadásuk elől mereven elzárkózott.⁷⁸

Április 17-én, a jugoszláv kapitulációt megelőző órákban Magyarország első ízben kérte a Szerbiát megszálló német csapatok parancsnokától a bácskai kiutasítottak átvételét.⁷⁹ A németek azonban - a Jugoszlávia felosztását eldöntő tárgyalások előtt - kitértek a nyílt válasz elől. Az április második felében megtartott bécsi német-olasz tárgyalásokon ugyan felmerült a Jugoszláviát felosztó országok közötti lakosságcsere gondolata, de az április 24-i megállapodás csak a Jugoszlávia területén élő németek helyzetét szabályozta. Ennek értelmében a németeket Jugoszlávia bármely területéről áttelepíthették Németországba, csupán a Magyarország-hoz került területek német lakossága esett más elbírálás alá. Helyzetük szabályozására változatlanul az 1940. augusztus 30-án, a második bécsi döntés kapcsán elfogadott egyezmény maradt érvényben. A délszlávok kitelepítésének kérdését az érintett országok közötti kétoldalú tárgyalások hatáskörébe utalták.⁸⁰

Május elején, immár a bécsi egyezmény nyújtotta lehetőség alapján, a magyar kormány Baitz Oszkár belgrádi magyar összekötő tisztén keresztül kérte a német parancsnokságtól 150 000 bácskai szerb átvételét.⁸¹ Ottó von Erdmannsdorf budapesti német követ május 14-én reflektált

⁷⁴ HL A kaposvári 10. gyalogos dandár iratai. 1941-87-I/a; PIA F. 815/1.

⁷⁵ OL K-64-Küm. res. pol 1941-16-798.

⁷⁶ HL VKF-1941-1-5349/el.

⁷⁷ OL K-28-ME Kisebbségi o. 1941-R-339-26995.

⁷⁸ OL K-63-Küm. pol. 1941-67-2749.

⁷⁹ Kun József 1965; Ratni dnevnik nemačkog 271.

⁸⁰ Zbornik dokumenata XII/1. 20. sz. dok. 58-60.

⁸¹ Lásd *A Wilhelmstrasse és Magyarország*. 396. sz. dök. 581.

a kormány kérésére. Közölte Vörnle János külügyi államtitkárral, hogy kormánya a bácskai szerbek átvételéhez nem járulhat hozzá. A kérés elutasítását azzal indokolta, hogy „Szerbiában sem az élelmezési, sem az elhelyezési viszonyok nem olyanok, hogy ez keresztülvihető lenne”. Vörnle erre a meglehetősen átlátszó érvre azt válaszolta, hogy „nálunk semmi keresnivalójuk nincsen, itt maradásuk állandó sűrűlódásokat és zavarokat okozna, az őslakos nép ezeket a szerbeket gyűlöli, mert hiszen 20 éven keresztül mást sem tettek, mint kiszipolyozták ezt a vidéket, ezeknek tehát vissza kell menniük oda, ahonnan jöttek”. Erdmannsdorf Vörnle határozott fellépésére kissé visszakozott, s azzal zárta a beszélgetést: a magyar kormány értse meg, hogy jelenleg lehetetlen a szerbek átvétele, de későbbi átvételük lehetőségét nem zárta ki.⁸²

Ezen a napon a vezérkar főnöke átiratban sürgette Bárdossy miniszterelnököt, hogy haladéktalanul kezdjenek tárgyalásokat Németországgal a szerbek, Olaszországgal a szlovénok, dalmátok és montenegróiak, Horvátországgal a horvátok és bosnyákok, Bulgáriával pedig a macedónok visszatelepítése érdekében. Werth szerint az ügy gyakorlati lebonyolítását úgy lehetne megoldani, ha a Szerbia és Macedónia területéről származókat Újvidékről hajóval szállítanák Belgrádba, illetve valamelyik bolgár kikötőbe. A horvátországiakat és az olasz fennhatóság alá került egyéb területekről származókat pedig vasúton vinnék Zágrábba és Fiuméig. Javaslatát lehetővé tette volna a kitelepítettek vagyonának értékesítését is.⁸³

A külügyminisztérium május 21-én értesítette Werthet, hogy a német, olasz és bolgár kormánynál megtették a szükséges lépéseket a visszatelepítések érdekében. A horvát kormánnyal történő tárgyalásokat azonban még idő előttinek tartották, mivel a „bunyevácok esetleges kitelepítésének, illetve a horvátországi magyarok visszatelepítésének kérdése későbbi rendezés keretében lesz felvethető”.⁸⁴

Úgy látszik, a külügyminisztérium nem tartotta szükségesnek közölni Werthtel, hogy a magyar-horvát határrendezésre és lakosságcserére vonatkozó tárgyalások kudarcba fulladtak, s valójában ezért nem tartják időszerűnek a lakosságcserére vonatkozó külön tárgyalások kezdeményezését.

Május 15-én a 2. német hadsereg hadtestparancsnoksága Baitzon keresztül eddig szokatlan érvre hivatkozva sürgette a kiutasítottak illegális kitoloncolásának megszüntetését. Mint az ezzel kapcsolatos jegyzék megfogalmazta: a kiutasítottak „a német csapatok biztonságát is veszélyeztetik és a kiutasítások folytatása a magyar-német fegyverbarátságot is érintené”. Ez már komoly fenyegetés volt.⁸⁵

Május 20-án a katonai közigazgatási osztály utasította a déli hadsereg katonai közigazgatási csoportját, valamint a Délvidéken állomásozó hadtestparancsnokságokat, hogy „a kitelepítés céljából őrizetbe vettek kiutasításának végrehajtását, illetve kitoloncoltatásukat a német csapatok által megszállott szerb területre egyenlőre tartsa függőben”.⁸⁶ Míg a Szerbia felé történő kitoloncolásokat az osztály csupán felfüggesztette, horvát területre határozottan megtiltotta.

⁸² OL K-63-Küm. pol. 1941-16/7-3102.

⁸³ OL K-63-Küm. pol. 1941-47-3261.

⁸⁴ Uo.

⁸⁵ HL VKF-1941-1-5183/el.

⁸⁶ OL K-63-Küm. pol. 1941-16/7-3553.

Ennek oka az volt, hogy a muraközi határkérdés rendezetlensége miatt egyébként is feszült magyar-horvát kapcsolatokat a magyar kormány nem kívánta újabb problémákkal terhelni.⁸⁷

Ennek ellenére a magyar csapatok továbbra is kísérletet tettek az illegális, ám gyors sikerrel kecsegtető kitoloncolások folytatására, de a németek már éberebbek voltak. Május 27-én Erdmannsdorf 4000 bácskai szerb áttételének kísérlete miatt tiltakozott Vörnlénél. Azt is szemére vetette, hogy további 2000 szerb várja kiutasítását a határon. Vörnle nem tagadta a történeteket, és ismét azzal védekezett, hogy „ezek nem odavalósi emberek, ott nem maradhatnak, mert mi nem tűrjük meg őket”. Majd történelmi fejtegetésekkel igyekezett Erdmannsdorfot jobb belátásra bírni, mondván: „Magyarország már egyszer ráfizetett más népeknek nyújtott vendégszeretetére, ez vezetett Trianonra, nekünk tehát mindent el kell követnünk, hogy egy másik Trianont elkerüljünk. Éppen ezért eme nagyszámú turbulens elemnek el kell hagynia az országot.” Erdmannsdorf úgy tett, mintha akceptálná Vörnle érveit, s ezúttal is azt hangsúlyozta, hogy csupán a jelenlegi időpontot nem tartja alkalmasnak. Végül ő tett javaslatot a két ország közötti tárgyalások megindítására.⁸⁸

Werth néhány nappal később közölte a külügyminisztériummal az Erdmannsdorf által kifogásolt kiutasítások kivizsgálásának eredményét. Tagadta, hogy erre újabb kísérletek történtek a katonai hatóságok részéről. Valószínű, írta, hogy „önkéntes távozásról van szó, amely csak a hézagos ellenőrzés miatt történhetett”. Azt sem ismerte el, hogy a Duna mentén azért állították fel az internáló táborokat, hogy minél rövidebb úton hajthassák végre a kitoloncolásokat. Sőt! Azt állította, hogy a szerbeket csupán azért internálták, mivel „a közbiztonságra veszélyesek”, s a katonai hatóságoknak nem is állt szándékában kiutasítani őket.⁸⁹

A katonai vezető körök és a magyar kormány azonban még mindig nem adták fel a reményt, hogy sikerül egyoldalú kitelepítésekkel megoldani az egyre nagyobb politikai tehertételt jelentő „szerb kérdést”. Egy kompromisszumos megoldás lehetőségét csillantották fel László Dezső tábornok, a honvédelmi minisztérium hadművelleti osztálya vezetőjének belgrádi tárgyalásai. Lászlónak a szerbiai német polgári közigazgatási biztos arra tett ígéretet, hogy hajlandók „korlátozott számú” kiutasítottat átvenni.⁹⁰ E katonai vonalon történt ígéretre támaszkodva a magyar kormány arra utasította Baitzot, hogy amíg létrejön a magyar-német kormányközi egyezmény, „egy inkább jelképes, mint rajtunk komolyan segítő létszám rendszeres áttevését” eszközölje ki a német parancsnokságtól.⁹¹

⁸⁷ A Jugoszlávia elleni támadáskor a Muraközbe először német, majd magyar csapatok vonultak be, a területre azonban az usztasa horvát állam is igényt tartott. A Jugoszlávia felosztását rögzítő 1941. április 24-i bécsi német-olasz megállapodás ugyan Magyarországnak ítélte a Muraközt, de nem rögzítette pontosan a magyar-horvát határt, hanem kétoldalú határegyezmény megkötésére kötelezte a két kormányt. A júniusban megtartott zágrábi magyar-horvát határtárgyalások azonban kudarcba fulladtak. Csáktornya katonai parancsnoka 1941. július 9-én egyoldalú lépéssel bevezette a katonai közigazgatást, ami gyakorlatilag a Muraköz Magyarországhoz csatolását jelentette. Az 1941. december 16-i országgyűlés a többi délvidéki területtel együtt a Muraközt is Magyarország integráns részének nyilvánította. Horvátország az így kialakult határokat nem ismerte el, mivel azonban mind az olasz, mind pedig a német kormány semleges maradt a magyar-horvát határvitában, kénytelen volt a magyar kormány döntését tudomásul venni.

⁸⁸ OL K-28-ME Kisebbségi o. 1941-R-339-18762.

⁸⁹ OL K-63-Küm. pol. 1941-16/7-3553.

⁹⁰ OL K-63-Küm. pol. 1941-47-2784.

⁹¹ OL K-63-Küm. pol. 1941-16/7-3102.

A „katonai diplomáciának” azonban még ezt sem sikerült elérnie. A német katonai parancsnoksággal folytatott tárgyalások egyetlen eredménye az volt, hogy megállapodás történt a mintegy 2500 belgrádi magyar hazatelepítésének kérdésében.⁹²

A katonai vezetés végül is kénytelen volt felfüggeszteni a „magyar-német fegyverbarátságot” veszélyeztető illegális kiutasításokat, s május végétől előtérbe került a kormányközi tárgyalások előkészítése.

Először a kiutasítandók pontos létszámát igyekeztek meghatározni, ezért a kormány kimutatást kért Werthtől a dobrovoljácokról, s külön az 1918 októbere után betelepülőkről, az optánsokról, csetnikekről és a Délvidékre „bármikor betelepült, menekült” zsidókról. Az összeírás kiterjedt a felsorolt kategóriák gyermekeire és unokáira is. Kivételt képeztek a házassággal „öslakos kapcsolatot” szerzett személyek.⁹³

Június elején Bárdossy utasította Sztójay berlini magyar követet, hogy tegye meg a bácskai szerbek átvételéhez szükséges lépéseket a német kormánynál. A körülmények hatására a magyar kormány már nem erőltette a „nem öslakos” szerbek kitelepítését. Sztójaynak elsősorban az internáló táborokban levő 12 000 délszláv telepes átvételét kellett elérnie. A követ arra hivatkozva kérte Woermann, a német külügyminisztérium politikai osztálya vezetőjének „megértő támogatását”, hogy ők is hasonló kitelepítéseket hajtanak végre. Woermann azonban ismét kitért a konkrét válasz elől, s csak annyit ígért, hogy megvizsgálják a magyar kormány kérését.⁹⁴

Két héttel később Bárdossy, megbízható értesülésekre hivatkozva, számjel-táviratban közölte Sztójayval a német kitelepítések adatait. Ezek szerint a Németországhoz csatolt szlovén területekről 280 000 szlovént, a horvátokkal kötött egyezmény alapján pedig 3 hónapon belül 200 000 szerbet fognak kitelepíteni; ezzel szemben a Bácskából és a baranyai háromszögből a németek egyáltalán nem hajlandók befogadni Szerbiába a szerbeket. Utasította Sztójajt, „mutasson rá erre a diszkriminációra”, s legalább a 12 000 internáló táborban levő szerb bebocsátását érje el.⁹⁵

Tehát miután a német kormány mereven elzárkózott a Délvidéken élő szerbek átvételétől, a további alkudozások akörül folytak, hogy „legalább” az internáló táborban levőket vegyék át. Ezek döntő többségét a dobrovoljácok alkották. Sztójay június 25-én kereste fel Ernst von Weizsäcker külügyi államtitkárt, s Bárdossy táviratának szellemében már csak a 12 000 internált átvételét kérte. Weizsäcker azzal tért ki az egyenes válasz elől, hogy az ügyel Ernst Woermann, a politikai osztály vezetője foglalkozik. Sztójay még aznap felkereste Woermann is, aki az Erdmannsdorf által már korábban említett nehézségre hivatkozott. Azzal igyekezett kibővíteni a német kitelepítési akciót, hogy megmagyarázta Sztójaynak: a „Stájerországból kitelepítendő szlovének nagyobb része Horvátországban marad, utóbbiak pedig ennek ellenében csak ugyanennyi szerbet költöztetnek át Szerbiába”. Túlzottnak tartotta a Sztójay által közölt számokat, s azzal mentegetőzött, hogy az említett telepítések lebonyolításában már a magyar kérés előtt megállapodtak, s a kettő egyszerre „túlságos megterhelést jelent” a

⁹² HL VKF-1941-1-5700/el.

⁹³ HL VKF-1/el. 18. sz. biz. kat. közig. par. 1941. május 26.; PIA F. 815/1.

⁹⁴ OL K-63-Küm. pol. 1941-16/7-3733.

⁹⁵ OL K-63-Küm. pol. 1941-16/7-6494.

belgrádi katonai parancsnokságra. Woermann végül megígérte, hogy ismét „megkísérli” a kérdés rendezését.⁹⁶

A magyar kormány azonban korántsem mondott le véglegesen a 150 000 szerb áttelepítéséről, amely a Magyarországhoz csatolt területek szerb nemzetiségű lakosságának több, mint 60%-át jelentette. A már említett okokon kívül nyilván közrejátszott ebben Werth újabb, a külügyminiszterhez intézett sürgető átirata is. Werth, hivatkozva a német-horvát megállapodásra, ezúttal katonapolitikai szempontból sürgette hasonló egyezmény megkötését.⁹⁷ Sztójay június 26-án memorandumot juttatott el a német külügyminisztériumhoz, melyben a 150 000 szerb lakos fokozatos és a mintegy 12 000 „csetnik”, azaz jugoszláv telepes azonnali átvételét kérte. A memorandumban történelmi érvek felsorakoztatásával igyekezett a magyar kívánság „teljesen jogos és méltányos voltát” bizonygatni.⁹⁸ Úgy látszik azonban, hogy a német kormányt a meglehetősen terjedelmes emlékirat sem hatotta meg. Annyit mégis sikerült elérnie Sztójaynak, hogy a német külügyminisztérium július 20-án kijelentette, hajlandó a berlini magyar követség útján tárgyalásokba bocsátkozni a már internáltak átvételéről, azzal a feltétellel, ha a német kormány „megnyugtató ígéretet kapna, hogy a továbbiakban a fekete szállítmányok be lesznek szüntetve”.⁹⁹

A magyar külügyminisztérium eközben értesítette a kitelepítések elhúzódása miatt „katonapolitikai” okokból aggódó vezérkari főnököt, hogy a tárgyalások megindultak, de hangsúlyozták, hogy ők az egész akció lebonyolítását a német hatóságokkal egyetértőleg kívánják megoldani. Az átirat egy szóval sem utalt arra, hogy a német kormány az általános áttelepítés tervétől határozottan elzárkózott. A külügyminisztérium biztosította a német kormányt, hogy megszűnnek a „fekete” kiutasítások, ezért ismét felszólította Werthet, ennek szellemében utasítsa hatóságait is. Sztójaynak pedig - bízva a német ígéretben - azt az utasítást küldte, érdeklődjön meg a 12 000 dobrovoljac átvételének pontos időpontját.¹⁰⁰ A német kormány ígéretének komolyságát olvasta ki a külügyminisztérium a budapesti német követség július 30-i jegyzékéből is. A jegyzék „lehetségesnek és elviselhetőnek” minősítette a már internáltak átvételét, hangsúlyozva a korábbi kikötéseket.¹⁰¹

⁹⁶ Uo. A zágrábi német követ, Kasche vezetésével 1941. június 4-én kezdődtek meg a tárgyalások az usztasa állam vezetőivel. Ekkor 5000 „politikai értelmiségi” pár nap múlva történő áttelepítésében, 25 000 1941 után betelepült szlovén és mintegy 145 000 szlovén határmenti paraszt októberig végrehajtandó kitelepítésében állapodtak meg. A német telepítésekről, kiutasításokról és a horvátországi szerbek hivatalos adatokban tükröződő áttelepítéséről a szeptember 22-i német-horvát tárgyalások jegyzőkönyve nyújt megközelítően pontos képet. Eszerint a Németországhoz csatolt szlovén területekről szeptemberig Horvátországba szállítottak 26 342 főt, Szerbiából Horvátországba 38 643-at, Horvátországból Szerbiába pedig 98 643-at. A Horvátországból illegálisan kitoloncoltak létszámát az értekezleten 30 000-re becsülték, újabb 30 000 főt pedig Szerbián belül kívántak áttelepíteni. A jegyzőkönyv tanúsága szerint szeptember 9-ig Szerbiába 124 830 kitelepítettet, Horvátországba pedig körülbelül 95 000 áttelepültöt fogadtak be. A Németországhoz csatolt jugoszláv területekről további 65 000 szerb Horvátországba történő kiutasítását tervezték. Bárdossy értesülései tehát korántsem voltak túlzottak. *Zbornik dokumenata* XII/1. 58. sz. dok. 150-152., 164. sz. dok. 433-435.

⁹⁷ OL K-64-Küm. res. pol. 1941-16-536.

⁹⁸ OL K-63-Küm. pol. 1941-16/7-4036.

⁹⁹ OL K-64-Küm. res. pol. 1941-16-542. Sztójay 1941. július 20-i számjeltávirata Bárdossyhoz.

¹⁰⁰ OL K-64-Küm. res. Pol. 1941-16-536.

¹⁰¹ OL K-64-Küm. res. pol 1941-16-566.

Augusztus 22-én azonban Sztójay újabb német fenntartásokról tudósított. Martin Luther államtitkár közölte vele, hogy „e tárgyban sajnálatos nehézségek következtek be, amennyiben a belgrádi katonai parancsnok - dacára az előbb megadott hozzájárulásának - kézzel-lábbal védekezik az ellen, hogy a jelenlegi időpontban a 12 000 csetniket és dobrovoljacot átvegye”. Luther arra hivatkozott, hogy a katonai parancsnok nyomós érvként hangsúlyozta a németek elleni merényleteket, szabotázsokat és a rossz megélhetési viszonyokat. A Bulgáriából, Magyarországról, Horvátországból illegálisan áttett szerbeket német szempontból a legmegbízhatatlanabb elemeknek nevezte, s attól félt, hogy „e túlfűtött gőzkazán szétrobban”. Luther arra kérte, hogy halasszák el egy időre az áttelepítést. Miután Sztójay hangsúlyozta, hogy Budapesten kedvezőtlen benyomást fog tenni, ha „a konkrétan megígért átvételt a katonai parancsnokság egyszerűen nem óhajtja végrehajtani”, Luther annyit megígért, mindent megtesz annak érdekében, hogy legalább a 2000-3000 internált fokozatos átvétele megtörténjen. Mivel szerinte az ellenállás kimondottan katonai vonalon történik, azt javasolta, forduljanak a budapesti német katonai attaséhoz, aki korábban Belgrádban ugyanilyen beosztásban dolgozott, ezért ott bizonyára jó összeköttetésekkel rendelkezik. Luther javaslatára Sztójay felkérte Homlok Sándor ezredest, berlini magyar katonai attasét, hogy berlini katonai körökben sürgesse az ügyet.¹⁰² Ebből a célból utazott Belgrádba novemberben és decemberben Görgey Mihály csendőrfelügyelő és Gaál Lajos csendőrnagy is. Belgrádi útjukról, s annak céljáról a minisztertanácsot csupán egy évvel később, 1942 szeptemberében értesítették.¹⁰³ A minisztertanács jegyzőkönyve szerint Görgey és Gaál már csak 6000 dobrovoljac átvételéről tárgyalt.

Miután a horvátokkal és a németekkel folytatott tárgyalások kimerültek az egyre kevesebb reménnyel kecsegtető ígéretekben, s gyakorlatilag egy tapodtat sem haladtak előre, a magyar kormány tárgyalásokat kezdeményezett az olasz és a bolgár kormányokkal, de ezek is eredménytelenül végződtek. A dobrovoljacok Szerbiába történő áttelepítését célzó tárgyalások Maksimović szerbiai menekültügyi kormánybiztos és Bolla Lajos belgrádi ideiglenes ügyvivő között folytak tovább,¹⁰⁴ lényegében teljesen feleslegesen, hiszen a megszállt Szerbiában egymást váltó bábkormányoknak semmiféle beleszólásuk nem volt az ügyek tényleges vitelébe. A Szerbiában élő 6000 szórvány magyar hazatelepítését tárgyaló 1941. december 22-i minisztertanácsban ugyan felmerült még az a terv, hogy ennek fejében oda lehetne telepíteni a változatlanul internáló táborokban sínylődő magyarországi szerbeket, de az újabb magyar elgondolás sem váltotta be a hozzáfűzött reményeket. A minisztertanács jegyzőkönyve is világosan mutatja, hogy a határozott német ellenállás hatására, valamint a magyarországi szerbek üldözésének kül- és belföldi visszhangja miatt mind a magyar kormány, mind pedig a katonai körök kénytelenek voltak lemondani átfogó telepítési terveikről. Bárdossy a szerbiai magyarok hazatelepítése mellett foglalt ugyan állást, de már csak az internáló táborokban levők áttelepítésében reménykedett. Keresztes-Fischer belügyminiszter először egyértelműen a reciprocitás ellen foglalt állást, mire Bárdossy átnyújtotta neki a Legfelsőbb Honvédelmi Tanács erre vonatkozó feljegyzését, amely lényegében a Bárdossy által elmondottakat tartalmazta. Ennek hatására a minisztertanács minden további vita nélkül elfogadta Bárdossy javaslatát.¹⁰⁵

A német kormány vonakodásának, a Belgrádban székelő német katonai parancsnokság merev elzárkózásának okát az egyébként német mintára elképzelt kitelepítések elől abban kell keresnünk, hogy a földjeikről, lakóhelyükről *elűzött délszlávokat egyértelműen a népfelszabadító*

¹⁰² OL K-63-Küm. pol. 1941-16/7-5256.

¹⁰³ OL K-27-Min. tan. jkv. 1942. szeptember 9.

¹⁰⁴ OL K-149-BM res. 1942-2-7397.; OL K-63-Küm. pol. 1942-16/7-405.

¹⁰⁵ OL K-27-Min. tan. jkv. 1942. december 22.

háború kifogyhatatlan utánpótlásának tekintették. A katonai vezető körök, és a magyar kormány átfogó kitelepítési tervét tehát végső soron maga a jugoszláv nép hiúsította meg.

A délkeleti fegyveres erők főparancsnokságának 1941. szeptember 16-i értekezletén Harold Turner, a szerbiai katonai közigazgatás vezetője a népi-nemzeti felszabadító mozgalom erősödésének okait a következőkben jelölte meg: az Oroszország elleni háború kezdete, a horvátországi szerbek üldözése és Szerbiába menekülésük, valamint a szerbek Bulgáriából és Magyarországról történő kiűzése.¹⁰⁶ A német megszállóknak nyilván nem állt érdekében, hogy a háborús céljaikat egyre komolyabb formában veszélyeztető jugoszláv ellenállási mozgalom újabb százezres vagy akárcsak tízezres tömegekkel gyarapodjon.

A délszlávok kitelepítésének kudarca bizonyos megfontolásokra készítette a magyar vezető köröket. Egyre inkább nyilvánvalóvá vált, hogy ily módon nem tudnak megszabadulni a „megbízhatatlan elemektől”. Tartósan kellett tehát magyarországi jelenlétükkel számolni.

A visszacsatolt területek belső politikai, gazdasági integrálásának, konszolidációjának érdekei is a „kollektíve bűnös szerb nép” politikájának korrekciója irányába hatottak. E területek, elsősorban a Bácska, a kemény retorziók miatt egyre inkább belpolitikai tehertételt jelentettek a kormány számára. A változatlan célú, de enyhébb módszerű nemzetiségpolitika szükségességét támasztották alá egyes korábbi szerb politikusok arra vonatkozó jelzései is, hogy amennyiben nem változtat a kormány a szerbekkel kapcsolatos politikáján, az ellenállás elfojtása helyett éppen annak fellángolását érik majd el.

Svetozar Stanković volt jugoszláv mezőgazdasági miniszter június közepén felkereste Szmolenszky Józsefet, a déli hadsereg katonai közigazgatási csoportja polgári osztályának vezetőjét. Stanković kifejtette Szmolenszkynek, hogy a magyar kormánynak türelmesen kell viselkednie a szerbekkel, nehogy a „túlzott magatartás a békés együttműködést akadályozza”. A magyar hatóságok lojálisabb magatartására azért is szükség lenne, mert a Bánátban máris fantasztikus hírek keringenek a magyar csapatok megtorló akcióiról, s ez - mondta - komolyan veszélyezteti a Bánát esetleges visszacsatolását is. Végül felvetette egy szerb nyelvű újság megindításának gondolatát, amelyre véleménye szerint a „keringő rémhírek” megakadályozása miatt is szükség lenne.¹⁰⁷

Hasonló jelzések érkeztek Bolla Lajos belgrádi magyar főkonzultól is. Vlada Ilić, Belgrád volt főpolgármestere, a jugoszláv-magyar gazdasági kamara volt elnöke, a bevonulás utáni hetekben felkereste Bollát és elmondta, hogy véleménye szerint a Bácskába bevonuló magyar csapatok „túl szigorúan” bántak a szerbekkel, s felhívta a figyelmét arra, hogy bárhogya is alakuljon a háború után a két ország határainak sorsa, „a magyar és a szerb nép földrajzi helyzeténél fogva továbbra is egymásra lesz utalva”.¹⁰⁸

A magyar uralkodó köröket a Stanković és Ilić által megfogalmazott külpolitikai megfontolások is a szerbekkel kapcsolatos politika korrekciójára intették.

Novákovits Béla altábornagy, a déli hadsereg katonai közigazgatási csoportja vezetőjének 1941. június 18-i, Magatartás és bánásmód az elfoglalt területeken az őslakos szerbekkel című körlevele már a délvidéki szerbekkel kapcsolatos differenciáltabb politikára utasította a katonai közigazgatási hatóságokat. A körlevél abból indult ki, hogy a szerb őslakosság egy részében megvan a hajlandóság, hogy Magyarország hűséges állampolgárává válják, s ezért a katonai közigazgatásnak arra kell törekedni, hogy ezt a beilleszkedést a „megfelelő módon” elő-

¹⁰⁶ *Zbornik dokumenata* XII/1. 154. sz. dok. 404.

¹⁰⁷ OL K-28-ME Kisebbségi o. 1941-R-339-19350.

¹⁰⁸ OLK-63-Küm. pol. 1941-16/7-4856.

készítse. Ennek érdekében elrendelte, hogy „minden politikai üldözést be kell szüntetni”, a szükséges intézkedéseket a „legnagyobb tapintattal kell végrehajtani”, oly módon, hogy nyilvánvalóvá váljék, az intézkedés „nem a szerb nemzetiségű őslakosság egyeteme ellen, hanem csakis az érintett személy ellen irányul”. Novákovits utasította a katonai közigazgatás szerveit arra is, hogy a szerb őslakosok közeledését, a hűségnyilatkozatokat „kellő megértéssel” fogadják, de ennek nem szabad „gyengeség látszatát keltenie”.¹⁰⁹

A délvidéki szerbekkel kapcsolatos politika változása annyiban érintette az internáló táborokba zárt dobrovoljac családokat, hogy mintegy 3000 gyermeket engedtek szabadon, majd délvidéki családoknál helyezték el őket. Alaposabb felülvizsgálat után a korábban válogatás nélkül összeszedett délszlávok egy része is elhagyhatta a táborokat, a dobrovoljacok azonban továbbra is internáló táborokban maradtak.¹¹⁰

Mint láttuk, a magyar hivatalos körök, elsősorban a német és a horvát ellenállás miatt, kénytelenek voltak feladni nagyszabású kitelepítési tervüket; módosult a magyarországi szerbekkel kapcsolatos nemzetiségi politika is. A jugoszláv telepesek birtokaikra történő visszahelyezése azonban fel sem merült. A jugoszláv kormányok nacionalista nemzetiségi és földbirtokpolitikájának korrekciójára hasonló nacionalista eszközöket alkalmaztak.

A minisztertanács döntése, amely szerint a bukovinai székelyeket a dobrovoljacok helyére kell telepíteni, már április 28-án megtörtént, jóval azelőtt, hogy az erre vonatkozó magyar-román tárgyalások megindultak volna, de elég későn ahhoz, hogy a kormány előtt világossá váljék: a dobrovoljac probléma megoldásának általuk elképzelt első verziója, határon történő áttételük, fiaskót szenvedett.

¹⁰⁹ OL K-28-ME Kisebbségi o. 1941-R-339-19350.

¹¹⁰ *Nova Pošta*, 1942. május 7., július 15.

A SZÉKELY TELEPÍTÉS

A telepítés minél előbbi lebonyolítását több tényező inspirálta. A sietség egyik oka az volt, hogy a német kormány egyre türelmetlenebbül sürgette a magyar kormány bácskai terményekre vonatkozó ígéretének beváltását. Ugyanaz a minisztertanács, amely a bácskai telepítés kérdésében döntött, meghallgatta Nickl Alfréd, a külügyminisztérium gazdaságpolitikai osztály vezetőjének beszámolóját Clodiussal folytatott tárgyalásairól. E tárgyalásokon a németek egyértelműen a magyar fél tudomására hozták, hogy a Jugoszlávia által vállalt gazdasági terheket Magyarországnak és Bulgáriának kell átvállalnia, mintegy területi igényeik kielégítésének kompenzálásaként. A német követelések lényegében a Bácska egész terményfeleslegére vonatkoztak, elsősorban búzára, kukoricára és kenderre. Miután Bárdossy „mértányosnak és indokolhatónak” minősítette a német kívánságokat, a minisztertanács egyhangúlag hozzájárult ahhoz, hogy a Bácska mezőgazdasági terményfeleslegét „a háború tartalmára és annak befejezéséig” Németországnak, illetve Olaszországnak szállítsák. Szerény vigaszként, a kormány továbbra is igényt tartott a korábban Jugoszláviából Magyarországra importált mezőgazdasági terményekre.¹¹¹

A bevonulást követő hetekben a magyar csapatok több, mint tízezer, zömmel mezőgazdasággal foglalkozó jugoszláv telepest űztek el földjükről, s emiatt bizonytalanná vált a német követelések teljesítése. A magyar kormány számára tehát már csak ezért is sürgetővé vált a jól termő bácskai részek újraterelítése. Ebbe az irányba hatott a telepítési agitáció keltette „utazási hangulat” a bukovinai székelyek között, a Délkelet-Európában egyre fokozódó háborús helyzet, de sietségre készítette a kormányt a területi veszteségek miatt Romániában kialakult bizonytalan belpolitikai légkör is.

1941. május 11-én Magyarország és Románia aláírta a bukovinai székelyek áttelepítéséről szóló megállapodást.¹¹² A román kormányra megnyugtatólag hatott, hogy a telepítés a Bácska felé irányul, s nem érinti az észak-erdélyi románokat. Az egyezmény - eltérően a magyar kormány korábbi elképzeléseitől - nyitva hagyta az áttelepülők vagyoni jogi helyzetének rendezését, a magyar fél azonban magára vállalta az új telepesek házzal, földdel és termelőeszközökkel történő ellátását, természetesen a délszláv telepesek kárára. A kormány csak a telepítés befejezése után utasította a pénzügyminisztert, hogy dolgozzon ki egy tervezetet arra vonatkozóan, hogyan lehetne megtéríttetni a román kormánnyal a székelyek Bukovinában hagyott vagyonát.¹¹³

A megállapodás értelmében a román kormány lehetővé tette, hogy a magyar kormány megbízottai a helyszínen irányítsák a telepítés munkálatait. Az áttelepülők eladott ingóságokaiból 2000 lej hozhattak magukkal, az ezt meghaladó összeget kénytelenek voltak a bukaresti magyar követségen letétbe helyezni. Kétnapi élelmen kívül személyes holmijuk és kevés ház-

¹¹¹ OL K-27-Min. tan. jkv. 1941. április 28. A mezőgazdasági terményeken kívül a németek a Jugoszláviával 1940 őszén kötött, számukra igen kedvező olajegyezmény Délvidékre történő kiterjesztését is kérték. Az egyezmény a háború tartama alatt Jugoszláviában a németek által végzett új fúrások-termését Németország számára biztosította. Bárdossy nem is annyira az ellen emelt szót, hogy a déli területek esetleges új olajkútjainak termését a kormány átadja a németeknek, pusztán azt szerette volna elérni, hogy a kutatásokat magyar szakemberek végezzék. Mint mondta azért, hogy „a saját magunk értékét emeljük”, s ezzel csökkenne Románia értéke.

¹¹² *Gombos György 1941.* 190. Gombos maga is részt vett a telepítés lebonyolításában.

¹¹³ OL K-27-Min. tan. jkv. 1941. június 17.

tartási felszerelés képezte poggyászukat. Az egyezmény értelmében tilos volt áthozni gazdasági felszereléseket, gabonát, takarmányt, igás- és haszonállatot, valamint a templomi harangokat.

Florini román határállomásról május közepén indult el a telepesek első csoportja, az utolsó, 1500 fős csoport június 16-án lépte át a magyar-román határt. Kosna magyar határállomáson orvosi vizsgálatban részesítették a telepeseket, majd Désen, Kolozsváron, Nagyváradon, Hódmezővásárhelyen, Szegeden át folytatták útjukat a Bácska felé.¹¹⁴ 1941 május-júniusában összesen 3279 bukovinai székely családot, 13 200 főt telepítettek le a Bácskában, 35 000 kat. hold földre.¹¹⁵

A telepítést az időközben megalakult Külföldi Magyarokat Hazatelepítő Kormánybizottság, amelynek vezetője Bonczos Miklós belügyi államtitkár, helyettese pedig Nagy Valér rendőrtanácsos lett, valamint a katonai közigazgatás szervei irányították.¹¹⁶

A gazdálkodás beindulásáig a telepesek élelmezéséről, ellátásáról a kormánybizottság gondoskodott. A telepítés költségeit a kormány lényegében négy forrásból finanszírozta. Elsősorban a jugoszláv telepesek ingó és ingatlan vagyonára épített, emellett felhasználták az Erdélyért segélyezési akció, a belügyminisztérium Közjótékonyági és emberbaráti intézmények rovatának forrásait, valamint a délszláv lakosságtól elvett, s ideiglenesen bérbe adott földek bérleti hasznából származó jövedelmeket.¹¹⁷

Mint láttuk, a kormány nem teljesítette az áttelepülő székelyek kérését, hogy kompakt magyar vidékre telepítsék őket. Illúzió maradt az a várákozásuk is, hogy régi településeik kereteit meghagyva élhessenek Magyarországon. Az öt bukovinai székely község lakóit 14 községben, illetve ún. szálláson (tanya) helyezték el. A hadikfalviak Stepaničevóra (211 család, 768 fő), Tankosičevóra (40 család, 166 fő), Veternikre (40 család, 232 fő), Vojvoda-Mišičre (11 család, 42 fő), Staro Djurdjevóra (148 család, 590 fő) és Sirigre (114 család, 493 fő) kerültek; a józseffalviak és a fogadjistenbeliek Tomičevóra (66 család, 290 fő) és Vajskára (46 család, 204 fő). Az andrásfalviakat Feketičen (35 család, 153 fő), Mali Beogradon (60 család, 290 fő), Karadjordjevo-Pavlovón (174 család, 808 fő) és Košičevón (25 család, 143 fő) helyezték el; az istensegitsbeliek két dobrovoljac telepen, Sokolacon (26 család, 1156 fő) és Novo Crvenkán (92 család, 445 fő) rendezkedtek be.¹¹⁸

A házak elosztásánál kettős elvet igyekeztek érvényesíteni. Egyrészt azt, hogy a több gyermekesek (nem volt ritka a 10-12 gyermek) nagyobb házat kapjanak, mint a bukovinai volt, másrészt a jobb módú családok se kerüljenek rosszabb helyzetbe.¹¹⁹

¹¹⁴ Szabados Mihály 1941. 175; Csuka Zoltán 1941. 316-317.

¹¹⁵ OL K-28-ME Kisebbségi o. 1943-R-339-24333.

¹¹⁶ OL K-27-Min. tan. jkv. 1941. június 24.

¹¹⁷ OL K-27-Min. tan. jkv. 1941. szeptember 16., 1942. február 25. Lőrinc Péter aki főleg jugoszláv levéltári források alapján igyekszik rekonstruálni a vitézi és székely telepítések földbirtokpolitikai vonatkozásait, a székelyek ellátását az egykori jugoszláv igénylők számlájára írja csupán. A minisztertanács említett jegyzőkönyve egyértelműen bizonyítja, hogy ez három forrásból történt. A szerző a telepítés kapcsán több pontatlan adatot is közöl, például május 9-re teszi a kormány bácskai telepítéssel kapcsolatos határozatát. Vö. Lőrinc Péter 1977. 181-192.

¹¹⁸ HL VKF-1/el. 19. sz. biz. kat. közig. par. 1941. május 27.

¹¹⁹ OL K-428. MTI Könyomatos. 1132. cs. 1941. június 23.

Mivel az áttelepítés fő indítéka a Bácska nemzetiségi térképének átformálása mellett a földek azonnali megművelése volt, a berendezkedés első napjai után megkezdték a még dobrovoljácok által elvetett termény közös, kalákában történő betakarítását, és más mezőgazdasági munkák elvégzését. A sokgyermekes asszonyok munkába állása érdekében óvodákat, majd iskolákat állítottak fel az új telepeken. Az utóbbiak létrehozása azért sem tűrt halasztást, mert például Hadikvára 160 iskolaköteles gyermeke közül mindössze 16 tudott írni és olvasni.¹²⁰

A gazdasági élet irányítását a katonai közigazgatás által kinevezett telepfelügyelők végezték. Gyors ütemben történt a jegyzők, főjegyzők kinevezése is, zömmel Magyarország belső területeiről, akik a székelyek választott bírójával együtt igazgatták a telepek életét. A végzett munkáról pontos feljegyzést készítettek, ez alapján történt a jövedelmek megállapítása. A házat, a földet, a jószágot egyelőre használatba kapták, mivel a földosztás és egyéb tulajdonjogi kérdések rendezése, úgymond, „bizonyos hosszadalmasabb eljárást kíván”.

A telepítés kapcsán elrendelt sajtótilalom feloldása után a sajtó és a rádió egymást túllícitálva dicsőítette a kormány „példás gyorsasággal” végrehajtott telepítési akcióját.¹²¹ E tudósítások szerint a „dobrovoljácoktól megtisztított Bácska” hön várta az „izzó hazafiságtól és magyar öntudattól fűtött” bukovinai magyarokat. A valóság azonban nem ez volt. A székelyek körében nem a sajtó által leírt és elvárt „izzó hazafiság” jellemezte a hangulatot. Még akkor, sem, ha tudjuk, hogy a papjaik által tudatosított nemzeti érzés minden bizonnyal szerepet játszott elhatározásukban, s hogy a Magyarországra érkezésük alkalmával készült fényképek nem csupán megrendezett örömet tükröztek.

Decleva Zoltán, a katonai közigazgatás szállásmesteri csoportjának vezetője május végén, a telepítés kapcsán kiadott bizalmas katonai közigazgatási parancsában kénytelen volt elismerni: „a 174 éves távollét szükségessé teszi a bukovinai székelység nemzeti és hazafias öntudatának felébresztését”. Úgy vélte, hogy körükben csupán a „faji öntudat kétségtelen és erős jeleit lehet felismerni”, mivel „gondosan ügyeltek magyarságuk megőrzésére, de idegen hazában éltek és annak körülményei szerint kellett életkörülményeiket berendezniük”.¹²² Decleva éppen a lényegget nem ismerte fel, azt, hogy a hivatalos körök és a sajtó nagyon is elvont hazafiságképpel ellentétben a székelyek felerősödő nemzeti érzése, öröme, sőt meghatottsága a telepítés első napjaiban abból a reményből táplálkozott, hogy új hazájuktól földet, létbiztonságot kapnak; azaz társadalmi, szociális problémáik megoldását várták elsősorban, s ennek reménye táplálta nemzeti érzésüket.

Németh Kálmán keserűen írta le az első napok csalódását. Amikor a székely asszonyok meglátták az üszkös, kiégett dobrovoljác házakat - amelyeket pedig a katonaság igyekezett a telepesek megérkezése előtt rendbe hozni -, „eltakarták szemüket és az összeroskadott tetők alatt emberi lábakat véltek felfedezni és esküdöztek, hogy itt *nem maradnak* a korom és üszök között”. A férfiak csak azzal tudtak lelket önteni beléjük, hogy hoztak a határból egy kis földet, s mutatták, „erőst jó a föld”.¹²³

¹²⁰ Gombos György 1941. 193.; Csuka Zoltán 1941. 319.

¹²¹ A Nép, 1941. június 28.; Délvidék, 1941. június 29. Bonczos 1941 májusában táviratban tiltotta meg, hogy a külföldi magyarok és a bukovinai székelyek hazatelepítésével a sajtó foglalkozzon. A tilalmat a telepítés befejezése után oldották fel Csm. L. Szeged város főispánjának bizalmas iratai. 1941-70.

¹²² HL VKF-1/el. 19. sz. biz. kat. közig. par. 1941. május 27.

¹²³ Németh Kálmán 1943. 490-492.

A magyar kormánynak azonban fontosabb volt a termelés folyamatosságának német érdekek által diktált biztosítása, mint az új telepesek hazafiságának azonnali földosztással történő megszilárdítása. Viszont a telepfelügyelők utasítására az asszonyok piros-fehér-zöld színűre festették a házakat.

A magyar sajtó tárgyilagosabb része is elismerte, hogy feszültségeket, bizonytalanságot okozott a földosztás elhalasztása, zökkenőkkel járt a házak elosztásánál alkalmazott, már említett elvek gyakorlati megvalósítása, viták forrása volt a learatott termés elosztása, a termelőeszközök szétosztása. Ez utóbbiakat részben a katonaság saját forrásaiból, részben a szomszédos községek „közerejének” mozgósításával pótolták.

Egyes tanulmányok intőn emlékeztettek a korábbi telepítések szomorú tapasztalataira is, s nyomatékkal hívták fel a vezető körök figyelmét arra, hogy ha „megmarad a bő gyermekáldás, már a következő nemzedéknek is el kell vándorolni”. Hiába javasolták azonban tartalékföldre képzését, a föld eladásával és elaprózódásával kapcsolatos kötöttségek bevezetését.¹²⁴ A környező falvak magyar és délszláv földművesei sem a sajtó által elképzelt lelkesedéssel fogadták a székelyeket. A telepesek és a helyi lakosság közötti feszültség elsősorban abból a valós félelemből fakadt, hogy egyrészt folytatódik a jugoszláv földreform revíziója, másrészt az új telepesek miatt még a helyi magyarság is kimarad a földosztásból. Fokozták ezt a hangulatot a telepek számára végzett közmunkák s az egyre gyakoribb rekvirálások is.

1941. július 18-án a vezérkar főnöke „a német birodalmi kormány határozott óhajára” elrendelte egész Bácska területén az 1940. évi és régebbi termésű kukorica, búza, rozs és őrleményeinek felkutatását, az előírt fejadagon felüli mennyiség zár alá vételét, illetve a felsorolt termények Futurán keresztül történő kényszerfelvásárlását. A német igények kielégítése után fennmaradt mennyiséget a Bácska „ellátatlanjainak”, azaz a székelyeknek adták. A rekvirálást a hadsereg nyílt parancssal ellátott élelmiszerbeszerző osztagai végezték. Werth „komoly, villámgyors és eredményes” munkát várt.¹²⁵

A szegedi törvényszék öttagú különtanácsának a magyar nemzet megbecsülése és kormányzósértés címén hozott ítéletei is ellentmondanak a hivatalos, mindent nemzetiszínűre festő hangulatnak. A lakosság a székely telepeseket „magyar dobrovoljácoknak” nevezte, mivel hozzájuk képest most ők kerültek kiváltságos helyzetbe.¹²⁶ A határváltozástól ők is szociális igazságot vártak, ehelyett rekviráló katonák és újabb kiváltságos telepesek érkeztek. Ahogy az egyik néhány holdas magyar gazda megfogalmazta: „Vártuk magyar testvéreinket, hogy felszabadulva jobb dolgunk legyen, és most bilincseket vernek ránk, ilyen államban tönkre kell menni az embernek, nem megélni”.¹²⁷

Bár tudjuk, hogy az elképzelések, illúziók és a valóság szinte soha nem fedik teljesen egymást, ezúttal azonban egyértelműen a valóságban kell a hibát keresnünk; abban a Magyarországon, amelynek uralkodó köreitől távol állt a szociális igazság tényleges megteremtése, s bevallott célja is az volt, hogy a székely telepeseket magyar dobrovoljácokként használja fel a Bácska nemzetiségi viszonyainak átformálására, s a rendszerhez hű paraszti réteg kialakítására.

¹²⁴ OL K-63-Küm. pol. 1940-27-7. sz. n.; *Szabados Mihály 1941.* 179-181.

¹²⁵ HL VKF-1941-1-5 808/el.

¹²⁶ Csm. L. A Szegedi Törvényszék iratai B. IV. 4769. 1941. 6.

¹²⁷ Csm. L. A Szegedi Törvényszék iratai. B. IV. 6897. 1941. 2.

A magyar kormány és a katonai vezető körök elsődleges célja, a Bácska nemzetiségi térképének gyökeres átalakítása, lényegében fiaskót szenvedett. A délszláv telepesek elűzésével, a székelyek és a vitézek betelepítésével,¹²⁸ később pedig a moldvai, horvátországi és szerbiai magyarok áttelepítésével csak mintegy 11%-kal sikerült „javítani” a Délvidék nemzetiségi összetételét. E szám természetesen a határváltozás következtében magukat magyarnak valló délszlávokat is magában foglalta. Míg egész Bácska területén az 1930-as jugoszláv népszámlálás 38,2%-ban jelölte meg a magyarok arányát, 33,2%-ban a délszlávokét, az 1941-es magyar népszámlálás szerint a népesség 49,3%-a volt magyar, 23,9%-a pedig délszláv.¹²⁹

Nem sikerült jobban a telepítéssel kapcsolatos másik cél megvalósítása sem, nevezetesen az, hogy megbízható, elégedett birtokos réteg alkossa a „szláv veszéllyel” szembeni déli védőkordont.

Az 1941. június 17-i minisztertanácsi ülés, utólag szentesítve a már létező gyakorlatot, kimondta a jugoszláv agrárreform juttatási részének hatálytalanítását, míg megváltási részét továbbra is érvényesnek minősítette. A rendelet kimondta, hogy ebből nem kártalaníthatók a jugoszláv földreform során kárt szenvedett birtokosok, akik elsősorban nagybirtokosok voltak. E rétegek csak más bácskai földekből kaphattak kártalanítást. A minisztertanács határozata egyértelműen leszögezte: „A magyar kormány által lebonyolítandó juttatási eljárás során a szláv őslakossággal szemben a Szent István-i állameszme mellett is megengedhető retorzió alkalmazható, melynek mértéke felől a kormány határoz.” Ezzel lehetővé tették a korábbi kisajátításokat egyrészt a még birtokaikban meghagyott dobrovoljacokkal, másrészt az ún őslakos délszlávokkal szemben. Kizárták a juttatásból azokat is, akik a csetnik szervezetnek vagy más olyan jugoszláv társadalmi szervezetnek, egyesületnek voltak tagjai, amely „nyíltan vagy burkoltan” magyarellenos volt. Igyekezvén enyhíteni az előbbi kategóriákba nem tartozó, s ezáltal meglehetősen leszűkült délvidéki jogosultak elégedetlenségét, az alaprendelet a nincstelenek esetében eltekintett a vételár 30%-ának előzetes kifizetésétől, illetve a szükséges mezőgazdasági felszerelés megvételétől is. Ugyanakkor a minisztertanács még csak ekkor utasította a földművelésügyi minisztert, hogy dolgozza ki a délvidéki földreform tervét.¹³⁰

Július 8-án Bárdossy ismét minisztertanács elé vitte a székely telepesek földbirtokrendezésének kérdését. Mivel néhány hivatali fórum még mindig nem tárgyalta meg az ügyet, egy hét múlva ismét visszatértek a kérdésre. A minisztertanács úgy foglalt állást, hogy a kisajátított birtokok-

¹²⁸ Vitézi telepeket Vajszkaréten, Vajszkán és Vitézfalun alakítottak ki, szétszórta, tanyás települések formájában. Az Országos Vitézi Szék kezdeményezésére, a csíkföldi székely határőrvidék mintájára 1942 februárjában vetődött fel a déli határőrvidék megszervezése. A honvédelmi miniszter 1942. november 12-i döntése alapján, a Délvidék általános katonai megszervezésének első lépéseként, 1943. január 1-én felállították az első határőr vitézi századot, s kidolgozták működési szabályzatát is. A vitézi századot kizárólag vitézi telepesekből alakították meg. A vitézi század azonban nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, ezért 1944-ben hosszas huzavona után feloszlatták. HL VKF-1942-1-5365/el., 5044/el., 5697/el., 5839/el.; HL HM-1942-I/a-1043/Bbk., 78995/el., 69500/el.

¹²⁹ OL K-28-ME Kisebbségi o. 1944-R-160-19575. A kormány nem volt megelégedve az elért eredménnyel, ezért 1944-ben tanulmányt készítettett annak megoldására, hogyan lehetne előbbre tolni a „déli magyar éket”. A tanulmány „Bács-Bodrog vm., Baja, Szabadka, Újvidék és Zombor tj. Városok” címet viseli. Mivel szerzője még mindig arra számított, hogy a háború az adott status quo alapján végződik, a telepítések erőteljes továbbfolytatását javasolta.

¹³⁰ OL K-27-Min. tan. jkv. 1941. június 17. Egyébként a megszállt Jugoszlávia többi részén, így például Horvátországban és Szerbiában is hasonló intézkedésekre került sor; A belgrádi rendelet egyebek mellett kimondta a román, német, magyar nemzetiségű földbirtokok korábbi kisajátításának érvénytelenítését. OL K-428. MTI Könyomatos. 1132. cs. 1941. június 23.

ból elsősorban a székelyek, a délvidéki harcokban elesettek hozzátartozói, az őslakosok és a más vidékről hazatelepítettek, illetve a később áttelepítendőkhöz kaphatnak földet. A székelyek annyi kedvezményt kaptak - nyilván Bukovinában maradt vagyonuk kompenzációjaként is -, hogy míg a juttatásban részesülők egyéb kategóriái a föld kataszteri tiszta jövedelmének minden koronája után 40 P-t fizettek, ők ennek 75%-áért kapták meg a földet. Míg a korábbi minisztertanács egyértelműen megtiltotta a földbirtok-politikai célokra kisajátított föld kártalanításra történő igénybevitelét, most úgy határozott, hogy „különösen nagy méltánytalanság” esetén e földekből is lehet kártalanítani.¹³¹

1941 folyamán a hazatelepítési kormánybizottság összesen 35 000 kat. holdat osztott ki a bukovinai székelyeknek, valamint 481 vitézi családnak (2325 fő) és 46 délvidéki harcokban elesett katona hozzátartozóinak, illetve 53 moldvai csángó családnak (161 fő).¹³²

A székelyek házaspáronként 3 kat. holdat, gyermekekenként újabb 1-1 kat. holdat kaptak, a vitézek családonként 15-16 kat. holdat. A székelyek jelentős adófizetési és törlesztési kedvezményben is részesültek. A föld és a ház kedvezményes vételárát 47 év alatt kellett volna letörlesszék. Gazdálkodásukat a német szállítások és a hadigazdálkodás miatt még az augusztusi földosztás után is szigorú előírások szabályozták. Nem szűnt meg a gazdasági felügyelők intézménye sem, akik továbbra is felsőbb utasítás alapján szabták meg, mit és mennyit termeljenek a telepesek. A gazdasági felügyelők ugyanakkor a más termelési technikát igénylő földművelés elsajátítására is ösztönözték az új telepeseket.¹³³

A valóban jelentős kiváltságokat élvező székelyek élete tehát korántsem volt felhőtlen. Nemcsak a szokatlan környezet nehézségeit kellett leküzdeniük, nemcsak a „gyantaszaghoz szokott tüdőt” kellett az alföldi porhoz szoktatniuk, hanem az egyre magasabb termelési elvárásoknak is eleget kellett tenniük. A kiosztott föld mennyisége pedig még rövid távon sem nyújtott garanciát a birtokprózdás ellen.

Az új telepesek lényegében a magyar kormányok kül- és belpolitikai törekvéseinek eszközei voltak. A székelyek délvidéki letelepítése nyíltan a délszláv népek ellen irányult, s a magyar szupremácia igazolását szolgálta az újonnan visszacsatolt területeken. Mint láttuk, a német kormány és a Szerbiát megszálló német csapatok parancsnoksága csupán arra vigyázott, hogy az elűzött délszlávok közé ne kerüljenek német nemzetiségűek, s hogy kitoloncolásuk, illetve kitelepítésük ne Szerbia felé történjék. A magyar hivatalos körök - a már említett célokra kívül - azért is szerettek volna megszabadulni a dobrovoljácoktól, mert egy potenciális ellenállás bázisát látták bennük; a németek pedig azért zárkóztak el átvételük elől, mert egy már létező fegyveres ellenállás utánpótlását akarták megakadályozni.

¹³¹ OL K-27-Min. tan. jkv. 1941. július 8., július 15. Magát a rendeletet a Budapesti Közlöny 1941. július 17-i száma közölte. A délvidéki földreform gyakorlati megvalósítását részletesen tárgyalja *Lőrincz Péter* 1977.

¹³² OL K-28-ME Kisebbségi o. 1943-R-160-24333.

¹³³ *Lőrinci Péter* 1977. 187., 192-204. A kormány a délvidéki telepítésekre 53 000 kat. holdat kívánt felhasználni. Bonczos az 1942. február 25-i minisztertanácsra arra kérte a kormány tagjait, foglaljanak állást a megmaradt 18 000 kat. hold kiosztásának kérdésében. A kormány úgy határozott, hogy nem fognak újabb moldvai csángókat Magyarországra telepíteni, hanem a már ittlévőknek és a Szerbiából, valamint Boszniából hazatérőknek tartják fenn a maradék földeket. Bonczos 1941 szeptemberében olyan megbízást is kapott, hogy a szovjet harctéren elesettek hozzátartozóit (mintegy 650 családról volt szó ekkor) ugyancsak a Bácskába telepítse le. Ezt a határozatot a minisztertanács ekkor hatálytalanította. Mind „kegyeleti”, mind pedig gazdasági szempontból célszerűbbnek látták, hogy az elesettek hozzátartozói lakhelyükön kapjanak földet. OL K-27-Min. tan. jkv. 1941. szeptember 16., 1942. február 25.

A szomszédos usztasa horvát állam vezetői egyenesen buzdították a magyar kormányt a szerbekkel kapcsolatos minél keményebb politikára. Ebben nyilván saját elnemzetlenítő politikájuk egyik hatásos igazolását látták. E körök számára a szerb nép elleni, akár legszélsőségebb intézkedések is a rendszerüket veszélyeztető népfelzabarádító harcra mért csapást jelentették.

A szerb nacionalista alapon álló, a megszállókkal is együttműködő Draža Mihailović-féle csetnik mozgalom vezetői gondosan gyűjtötték a szerb népet ért sérelmeket, azzal a nem titkolt céllal, hogy majd az egész magyar népen állnak bosszút. Újságjaikban, így például a Glas Oplencában, a Gardistban, kiirtással fenyegették a magyarokat, németeket, olaszokat, bolgárokat, albánokat, usztasákat és a „többi szemetet”. Mint írták, a magyar kormányok szerbek elleni tettei „receptként fognak nekünk szolgálni, ha majd elérkezik feltámadásunk napja”.¹³⁴

A magyar kommunisták nyíltan elítélték Magyarország Jugoszlávia elleni támadását, de hangjuk, állásfoglalásuk ekkor csak igen szűk rétegekhez jutott el. Újabb, az áprilisi „pacifikálásnál” és a dobrovoljacok kitelepítésénél is tragikusabb eseményeknek, az újvidéki vérengzésnek kellett bekövetkeznie ahhoz, hogy a kommunisták, a baloldal és egyes ellenzéki polgári politikusok, valamint a magyar közvélemény felfigyeljen a kormány és a katonai vezető körök délvidéki, elsősorban a szerbekkel kapcsolatos nemzetiségi politikájára, s egyértelműen elítélje azt.

Jugoszlávia Kommunista Pártja - amely a délvidéki ellenállás vezetője volt - elítélte a magyar hivatalos körök délvidéki megtorló akcióit, a dobrovoljacok elűzését, s általában a magyar kormányok nacionalista nemzetiségi politikáját, másként vélekedett a magyar népről.¹³⁵

A különféle nacionalista előjellel végrehajtott telepítések, földosztások kérdésében híven tükrözik a bácskai kommunisták álláspontját a zentai Székely Ilona sorai: „Mi, kommunisták ... az igazságos rendszert követeltük. Olyan földreformot, amely nem tesz különbséget magyar és szláv, csak földművelő és földművelő között. Mi láttuk és tudtuk, hogy a betelepített kolonisták nagy része elemi problémákkal küzdött, szegény volt, mint magunk ... Mi nem álltunk és nem állhattunk a nemzeti kizárólagosság vonalán, mert kommunisták, internacionalisták voltunk, s hittünk egy új, embert emberi mivoltáért, munkájáért tisztelő rendszerben, ahol a magyar megmarad magyarnak, a szerb szerbnek. ... A kolonisták földje a tietek, ha mellénk álltok - hirdették a revizionisták. Mi, kommunisták ezt nem fogadhattuk el, mi nem ígérhettünk minden földet a magyar proletárnak, bármennyire is tudatában voltunk annak a történelmi igazságtalanságnak, amely vele történt.”¹³⁶

A nemzeti kizárólagosságra épített telepítéseket elsodorták a történelmi események. A magyar kormányok nacionalista nemzetiségi és telepítési politikája nemcsak a délszlávokat űzte el otthonaikból, végső soron a bukovinai székelyeket is újabb létbizonytalanságba kergette.

1944 októberében, a Bácska felszabadulását megelőző napokban a székelyek megkapták a kiűritési parancsot, s kevés kivételtől eltekintve ismét székérre ültek.¹³⁷ Ezúttal is csak a leg-

¹³⁴ OL K-28-ME Kisebbségi o. 1943-R-339-31447., 1944-R-160-15969.; OL K-63-Küm. Pol. 1944-16-2.

¹³⁵ *Zbornik dokumenata* I/6. 44. sz. dok. 157.; *Pokrajinski komitet* 1. sz. dok. 5.

¹³⁶ *Székely Ilona 1971.* 11. Székely Ilonát 1941 októberében tartóztatták le. A zentai kommunisták perét a VKF bírósága 1941. november 7-én tárgyalta. Tízen ültek a vádlottak padján. A rögtönítélő bíróság mindnyájukat kötél általi halálra ítélte. A vezérkar főnöke azonban négy elítélt büntetését 10-15 esztendei fegyházra változtatta, köztük Székely Ilonáét is. HL HM-1941-13-141042/el.

¹³⁷ A kiűritési parancsot rádióon kapták meg. Hat órán belül kellett elhagyniuk a Bácskát. Mintegy negyven család maradt Jugoszláviában, akik a jugoszláv földreform során kaptak földet. *Bodor György 1975.* 72., 79.

szükségesebb háztartási felszerelést, élelmiszert és kevés jószágot tudtak magukkal vinni, de ez utóbbiak jó része is elhullott útközben. Hosszú ideig bolyongtak a háború dúlta ország területén. Többségük átkelt a Dunán, a Dunántúlon próbált menedéket keresni, egy részük Baja környékén táborozott le, mintegy 400 család pedig Bácska északi részén, a mai Bács-Kiskun megye déli területén maradt.

Közvetlenül Magyarország felszabadulása után, 1945 áprilisában, a Nemzeti Parasztpárt vetette fel a bukovinai székelyek dunántúli, a német lakosság helyére történő letelepítésének gondolatát. A parasztpárt a következő megfontolásból szorgalmazta a németek kitelepítését: a Magyarország meghódítására irányuló német törekvések állandó kísérő jelensége volt a németek keletre áramlása, Magyarországra történő betelepülése. Mivel Németország már másodszor taszította Európa népeit háborúba, lehetetlenné kell tenni, hogy egy újabb imperialista kísérlet esetén más országok, így Magyarország területén is segítőtársakra találhasson.¹³⁸

Ez a németellenesség kétségkívül antifasiszta tartalmú volt, s a vesztes háborúból alig felocsúdott ország függetlenségének feltétele táplálta. Ugyanakkor nacionalista elemeket is tartalmazott. Kovács Imre, a parasztpárt főtitkára például egy 1945-ös választási gyűlésen nyíltan kijelentette: „Nem kérünk a demokrata németekből sem.”¹³⁹

Mint ismeretes, a potsdami értekezlet is a második világháború keserű tapasztalataiból kiindulva támogatta a németek Lengyelországból, Csehszlovákiából és Magyarországról történő kitelepítését. A határozat értelmében a német lakosság teljes vagy részleges kitelepítésének „szervezetten és emberséges módon” kellett végbemennie.¹⁴⁰

A parasztpárt nemcsak egy esetleg bekövetkező, újabb német hódítás „ötödik hadoszlopát” akarta megsemmisíteni, hanem az újratelepítéssel egy székely vármegyét is létre kívánt hozni. Erre legalkalmasabbnak Buda környékét, illetve Bonyhád vidékét tartották, mivel itt összefüggő területeken éltek németek. A választás végül is Bonyhád környékére esett, mert úgy vélték, hogy gazdálkodási kultúrája jobban hasonlít a székelyek által ismert gazdálkodáshoz, s nagyobb a valószínűsége annak is, hogy a hagyományos paraszti életformát jobban megőrző Tolnában a székelység sem veszíti el szokásait, hagyományait.¹⁴¹

Az Országos Földhivatal Bodor Györgyöt bízta meg, hogy készítse elő Bonyhád környékén a bukovinai székelyek letelepítését. Ezt a gondolatot lényegében valamennyi jelentősebb politikai párt támogatta vagy legalábbis nem emelt ellene kifogást. Bodor 1945. április 25-én érkezett Bonyhádra, s óriási lelkesedéssel látott munkához. Eredeti megbízásától eltérően, ténylegesen megkezdte a németek kitelepítését és a székelyek letelepítését. Megszervezte a Telepítési Hivatalt, amely április 28-án már olyan értelmű hirdetményt tett közzé, hogy minden székely menekült jelentkezzen a bonyhádi Telepítési Hivatalban, mert megkezdődik letelepítésük.¹⁴² S bár a székelyeknek igen keserves tapasztalataik voltak a mások helyére történő betelepítésről, helyzetük ekkor már olyan kilátástalan volt, hogy aggodalmaik ellenére elfogadták a felajánlott lehetőséget.

¹³⁸ Bodor György 1975. 73.

¹³⁹ Szabad Szó, 1945. szeptember 5.

¹⁴⁰ Halmosy Dénes 1966. 656.

¹⁴¹ Bodor György 1975. 75.

¹⁴² Bodor György 1975. 79.

Május közepén a bukovinai székelyek többsége már megérkezett Bonyhád környékére, s a Telepítési Hivatal megkezdte a telepítési akciót. Egyidejűleg történt a németek kitelepítése, internálása és a székelyek betelepítése. Erre Bodor szerint azért volt szükség, hogy az internálásból visszatért németeket kész helyzet elé állítsák, s vagyonukat ne rejthessék el.¹⁴³

A németek válogatás nélküli internálása és kitelepítése egyre nagyobb viharokat kavart a magyar belpolitikai életben. Nemcsak a helyi lakosság körében váltott ki heves ellenállást, a kialakuló új közigazgatás is egyre gyakrabban tiltakozott. Május közepén Erdei Ferenc belügyminiszter távirati úton függesztette fel a ki- és betelepítéseket, s Bodort Budapestre rendelte.¹⁴⁴ Ettől kezdve a német kitelepítési ügyeket a Népgondozó Hivatal vette át, a székelyek letelepítése azonban továbbra is a Telepítési Hivatal hatáskörében maradt.

Baranyában mintegy 3000 fő talált új otthonra,¹⁴⁵ Tolna megyében 3821,¹⁴⁶ Bács-Kiskun megyében pedig mintegy 400 bukovinai székely családot telepítettek le a kitelepített németek helyére.¹⁴⁷ A székely vármegye terve tehát nem valósult meg.

A földreform végrehajtásáig a Tolna megyei székelyek a Völgységi Telepesek Központi Szövetkezete keretei között gazdálkodtak, amely 1945. június 10-én Bonyhádon alakult meg. Ez termelőszövetkezet volt, de egyúttal célul tűzte ki a beszerzés és értékesítés közös megszervezését, valamint kulturális intézmények létesítését is. A szövetkezet tehát a székelység önkormányzati szerve kívánt lenni. A Völgységi Telepesek Központi Szövetkezetének közgyűlésén minden tagszövetkezet (azaz a községek) 5 küldöttel képviseltette magát, a választmányba pedig 1-1 tagot delegáltak. Az igazgatóság 12 tagból állt (Németh Kálmán, László Antal, Bodor György és 9 gazda), ügyvezető igazgatónak Török Pált választották. Az alakuló ülésen a Bonyhád környéki székely telepesek beléptek a Nemzeti Parasztpártba. A szövetkezet 1948 májusában oszlott fel.¹⁴⁸

A bukovinai székelyeknek ezúttal is meg kellett küzdenie a helyi lakosság előítéletével és ellenszenvével. Ezt elsősorban a telepítés módja váltotta ki, de jelentősen hozzájárult az is, hogy a jómódú környezetben a székely fogalma még hosszú ideig a szegénységet jelentette.

A földosztás során a Magyarország különböző részeire letelepített 3821 székely család 33 085 kat. hold földet kapott, vagyis átlagosan 8,6 kat. holdat.¹⁴⁹ A kölcsönös sérelmek feledéséhez, a megbékéléshez, a végleges beilleszkedéshez nehéz és küzdelmes út vezetett. E folyamat kiteljesedését elsősorban az országban végbemenő mélyreható gazdasági, társadalmi, kulturális változások, valamint a fokozatosan kibontakozó lenini nemzetiségpolitika segítették elő. A dobrovoljacok és a székelyek, a magyarországi németek és az új telepesek „történelmi vitáját” az „új, embert emberi mivoltáért, munkájáért tisztelő rendszer” oldotta fel.

¹⁴³ Bodor György 1975a 59.

¹⁴⁴ Bodor György 1975a 63.

¹⁴⁵ Szabad Szó, 1945. szeptember 22.

¹⁴⁶ Ösy-Oberding József 1967. 188. Tolnába és Baranyába a bukovinaiakon kívül 702 erdélyi székely és 141 moldvai csángó családot telepítettek.

¹⁴⁷ Bodor György 1975. 79. Ösy-Oberding József e családok számát 500-ra becsüli.

¹⁴⁸ Ösy-Oberding József 1967. 191.; Bodor György 1975a 65.

¹⁴⁹ Ösy-Oberding József 1967. 190-191.

IRODALOM

Apríliski rat 1941. Zbornik dokumeneta. I. Beograd, 1969.

Berlász Jenő

1939 A Mária Terézia-kori erdélyi kivándorlások szociális háttere, In: A gróf Klebelsberg Kunó Magyar Történelemkutató Intézet Évkönyve. Bp. 1-44.

Bodor György

1975 Székely honfoglalás 1945-ben. I. rész. Forrás, 3. sz. 70-83. 1975a Székely honfoglalás 1945-ben. II. rész. Forrás, 4. sz. 59-68.

Csatári Dániel

1968 Forgószeiben. Magyar-román viszony 1940-1945. Bp.

Csuka Zoltán

1941 Bukovinai székely-magyarok a bácskai telepesealvokban. Kisebbségi Körlevél, 5. sz. 311-322.

Domokos Pál Péter

1941 A moldvai magyarság. Kolozsvár.

Elekes Lajos

1941 Magyarok Moldvában és Havaselvén. In: Erdély és népei. Szerk. Mályusz Elemér. Bp. 142-163.

Gaćeša, Nikola L.

1968 Agrarna reforma i kolonizacija u Bačkoj 1918-1941. Novi Sad.

Gombos György

1941 Bukovinai székelyek letelepítése a Bácskában. Láthatár, 8. sz. 189-194.

Horthy Miklós titkos iratai. Sajtó alá rend., magy., jegyz. Szinai Miklós-Szücs László. (Bp.) 1962.

Halmosy Dénes

1966 Nemzetközi szerződések 1918-1945. A két világháború közötti korszak és a második világháború legfontosabb politikai szerződései. Bp.

Jancsó Elemér

1934 A bukovinai magyarok mai helyzete. Magyar Szemle, 1. sz. 14-21. 1938 A bukovinai magyarok. Korunk, 1. sz. 46-52.

Juhász Gyula

1964 A Teleki-kormány külpolitikája 1939-1941. Bp.

Kis-Várday Gyula

1933 A bukovinai székely falvak. Ethnographia (Népélet), 3-4. sz. 131-139.

Kun József

1965 A német hadvezetés magyarországi politikájához. 1941. március-július. (A m. kir. honvédség fővezérségéhez beosztott német tábornok hadi naplója.) Századok, 6. sz. 1228-1246.

Lörincz Péter

1977 Harcba a földért. A magyar fasizmus jugoszláviai földbirtok-politikája (1941-1944). Bp.

Mikecs László

é. n. Csángók. H. n.

Mirnič, Josip

1974 Nemci u Bačkoj u drugom svetskom ratu. Novi Sad.

Morača, Pero

1971 Jugoszlavija 1941. Beograd.

Németh Kálmán

1943 Százezer szív sikolt. Hazatért és hazavágyó magyarok verőfényes Golgotája. Bács-józseffalva.

Nyigri József

1941 A visszatért Délvidék nemzetiségi képe. In: A visszatért Délvidék. Bp. 502-517.

Oberding József György

1939 A vándorló bukovinai magyarok. Hitel (Cluj), 3. sz. 192-204. 1939a A bukovinai magyar népcsalád. Hitel, 4. sz. 257-272.

Oslobodilački rat naroda Jugoslavije 1941-1945.I. Beograd, 1963.

Ösy-Oberding József

1967 A bukovinai székelyek letelepítése a Dunántúlon. Agrártörténeti Szemle, 1-2. sz. 183-194.

Petkovics Kálmán

1973 Áprilistól novemberig. Dokumentumriport. (Életjel miniatűrök 24.) Szabadka.

Pokrainski komitet KPJ za Vojvodinu 1941-1945. Gradja za istoriju Vojvodine. Előszó, vál., jegyz. Ljubica Vasilić. Novi Sad-Sremski Karlovci, 1971.

Ratni dnevnik nemačkog generala pri Vrhovnoj Komandi madjarskih kraljevskih oružanih snaga. Vojnoistorijski glasnik, 1979. 1. sz. 265-287.

A. Sajti Enikő

1982 Katonai közigazgatás és nemzetiségpolitika a Délvidéken 1941. április, In: Acta Universitatis Szegediensis de Attila József no-minatae. Acta Historica. Tom. LXXII. Szeged, 3-32.

Saopštenja o zločinama okupatora is njihovih pomogača u Vojvodini 1941-1944.I. Bačka i Baranja. Novi Sad, 1946.

Szabados Mihály

1941 Egy telepítés tanulságai. Magyar Szemle, 3. sz. 169-181.

Szádeczky Kardoss Lajos

1927 A székely nemzet története és alkotmánya. Bp.

Szádeczky Lajos

1908 A székely határőrség szervezése 1762-64-ben. Bp.

Székely Ilona

1971 Halálra ítélve. (Zentai füzetek 19/3.) Zenta.

Tilkovszky Lóránt

1967 Revízió és nemzetiségpolitika Magyarországon (1938-1941).Bp.

A Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról. 1933-1944. összeáll., sajtó alá rend. és bev. Ránki György-Pamlényi Ervin stb. Bp. 1968.

Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda. I/6., XII/1. Beograd, 1955, 1973.

HELYSÉGNEVEK JEGYZÉKE

A jegyzék azokat a helységneveket tartalmazza, amelyek nem azonosak a mai hivatalos névalakkal. A hivatalos névalak mellett feltüntetjük az országot is, amelyhez a helység ma tartozik (J: Jugoszlávia, R: Románia, SZ: Szovjetunió).

Andrásfalva	Karadjordjevo-Pavlovo (J)	Pancsova
Andrásfalva	Maneuti (R)	Pétervárad
Baksa	Bocitia (R)	Sándoregyháza
Belgrád	Beograd (J)	Szabadka
Beszterce	Bistrija (R)	Sztrigyszentgyörgy
Bukarest	Bucuresti (R)	Udvarhely
Csáktornya	Čakovec (J)	Újvidék
Csernakeresztúr	Cristur (R)	Vajdahunyad
Csernovic	Csernovci (SZ)	Vajsza
Csíksomlyó	Cioboteni (R)	Vajszkarét
Dés	Dej (R)	Vice
Déva	Deva (R)	Vitézfalu
Fiume	Rijeka (J)	Zágráb
Fogadjisten	Jakobesti (R)	Zenta
Gyergyó	Gheorgheni (R)	Pančevo (J)
Hadikfalva	Dornesti (R)	Petrovaradin (J)
Hadikhalom	Tankosičevo (J)	Ivanovo (J)
Hadikvára	Sírig (J)	Subotica (J)
Hertelendyfalva	Vojlovici (J)	Streu-Síngeorg (R)
Istensegits	Sokolac (J)	Odorhei (R)
Istensegits	Tibeni (R)	Novi Sad (J)
Józseffalva	Tomičevo (J)	Hunedoara (R)
Józseffalva	Vorniceni (R)	Vajska (J)
Kolozsvár	Cluj-Napoca (R)	Vajska (J)
Kosna	Cosna (R)	Vita (R)
Mádéfalva	Siculeni (R)	Tomičevo (J)
Magyarnemegye	Nimigea ungurescă (R)	Zagreb (J)
Nagyvárad	Oradea (R)	Senta (J)